

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ: SİYASİ VE EKONOMİK¹ PERSPEKTİFTEN BİR BAKIŞ

Serkan KEKEVİ²

Özet

Ortadoğu'nun kadim iki devleti, Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler işbirliği ve rekabet perspektiflerine göre değerlendirilebilir. Bu bağlamda ilişkiler uluslararası sistemin, bölgesel durumun seyrine göre şekillenmektedir. İki ülke arasındaki özellikle yakın dönem siyasi ilişkiler, rekabet ve güvensizlik ağırlıklı olmuş, ekonomik ilişkiler ise -uluslararası politik/ekonomik gelişmelerin de zorlamasıyla- işbirliği yönünde gelişmiştir. İlişkilerin bu iki vechesinden siyasal bağlamda, taraflar arasında, bölgelerinde dış politik etki kurma ve bunu artırma hususunda bir mücadele genel görünümüne hâkim olsa da ekonomik ilişkilerin performansı son on yılda yükselen bir grafik izlemiştir. Taraflar arasında gelişecek siyasi-ekonomik-kültürel yakınlaşma ve iki ülkenin rekabet yerine işbirliği üzerinden hareket etmeleri, başta Ortadoğu olmak üzere bölgesel meselelerin çözümündeki anahtar olarak düşünülebilir. Çalışmada yöntem olarak her iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin yakın dönem tarihi seyri üzerinden bir kurgu gerçekleştirilmiştir. Sonuç kısmında ilişkilerin zayıf ve güçlü yönleri açısından çıkarımlar yapılmıştır. Bu bağlamda ekonomik düzlemin tarafların işbirliğinin kolaylaştırıcı etmeni ve güçlü yönü olduğu; iki ülke rekabetinin ise dış politik alanlarda yaşandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye İran İlişkileri, İran Türkiye Ekonomik İlişkileri, Türk Dış Politikası, İran Dış Politikası.*

---

¹ Yazar bu çalışmanın ortaya çıkmasında kaynak tedarikindeki katkılarından dolayı; Gaziosmanpaşa Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı çalışanları Uzm. Erdal Şahin ve Uzm. Sati Işık'a; iktisadi tabloların oluşturulması ve güncellenmesi sürecindeki katkılarından dolayı Dr. Baki Demirel'e ve ayrıca, çalışmanın hakemleri ile editörüne yapıcı eleştirilerinden dolayı teşekkür eder.

² *Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 60250 Tokat, e-posta: serkan.kekevi@gop.edu.tr*

Turkey-Iran Relations in Recent Period: An Overview From A Political and Economic Perspective

Abstract

Turkey and Iran, two ancient states of the Middle East, relations between them can be evaluated from the perspective of cooperation and competition. In this context relationships are shaped according to the status of international and regional system. Particularly in recent political relations between two countries have been weighted with mistrust and competition but economic relations have developed in the direction of cooperation with the enforcement of international political/economic developments. In political context of bilateral relations, despite the obvious image that there is a struggle about creating and enhancing a strong external political impact in their regions, performance of economic relations has followed an upward trend in the last decade. Political-economic and cultural rapprochement between two countries can be thought as a key for moving through cooperation instead of competition especially in the solution of regional issues in the Middle East. As a method of this study we conducted a fiction through the recent political and economic relations between two countries. In the conclusion, some inferences have been made in terms of the strengths and weaknesses of the relations. In this context, economic aspect of the relations can be evaluated as a facilitator of cooperation but it can be said that competition have been experiencing in external political areas.

Key Words: *Turkey-Iran Relations, Iran-Turkey Economical Relations, Turkish Foreign Policy, Iran Foreign Policy.*

1. TÜRKİYE İRAN İLİŞKİLERİ: REKABET VE İŞBİRLİĞİ'NİN POLİTİK TARİHÇESİ

Türkiye-İran ilişkilerini incelemek “Janus” a bakmak gibidir. Sürekli rekabetin ve karşılıklı bağımlılığın taraflar arası ilişkilerin özünü oluşturduğu ifade edilebilir. Öncelikle, Türkiye ile İran’ın; coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak birbirine yüksek ölçüde bağlantılı olduğu aşikârdır. Öte yandan bölgesel düzeyde İran-Türkiye rekabeti mevcuttur (İzzeti, 2005). Yakın dönemli ilişkilerde ise rekabet ve işbirliği ikileminin bariz biçimde ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Geçmişte, Osmanlı Devleti ve İran arasında uzun dönemli mezhepsel bir çatışma sürmüştür. Türk-Pers rekabeti, Safeviler döneminde en şiddetli şeklini almıştır. Kaçar Hanedanı ise Osmanlı’ya yönelik olumlu bir tavır sergilemiştir. Ancak, taraflar arasında Irak’ta Şii propagandası ve kimi sınır meseleleri dolayısıyla sürtüşme devam etmiştir. Fakat Rusya ve Avrupalı güçlerin şiddetli politik ve ekonomik baskısının arttığı ve yayılmacı

politikalarının sertleştiği dönemde, Osmanlı-İran ilişkilerinde yakınlaşma ivme kazanmaya başlamıştır. Osmanlı'nın İran'a yönelik sınır politikası daha çok sınır güvenliğinin korunmasına yönelik olmuştur (Sarıkoçlu, 2013: 193-195). 1907 yılında imzalanan Rus-İngiliz antlaşması Osmanlı ve özellikle İran açısından bir kırılma yaratmıştır. Antlaşma ile bir asırdır devam eden Rus-İngiliz rekabeti sona ermiş ve İran nüfuz sahalarına ayrılarak fiilen parçalanmıştır (Encyclopedia Iranica, 2015: 68-70). Bu duruma binaen Osmanlı Devleti de Rusya ve İngiltere'nin açık hedefi haline gelmiştir.

1.1. I. Dünya Savaşı Sonrasında 1980'e Kadar Türkiye-İran Politik Rekabet ve İşbirliği

I. Dünya Savaşı sonrasında bağımsız devletler olarak yeniden doğan Türkiye ve İran, modernleşmek ve güvenliklerini sağlamak hedefleri doğrultusunda birbirlerine karşılıklı olarak ihtiyaç duymuşlardır.³ Pehlevi Hanedanlığı İran'ı ile Atatürk yönetimindeki Türkiye arasında üst düzeyde işbirliği ve iyi ilişkiler geliştirmiştir. Bu dönemde iki devlet –geçmişten miras getirdikleri- “Batılılaşma / muasır medeniyet seviyesine ulaşma” düsturu doğrultusunda Batılı kurum ve Batı tipi hukuka dayalı ulusal devlet yaratma stratejisini benimsemişlerdir (Yavuz; Tabibi, 2014: 405-408).

Taraflar arasında ilişkilerin güvenlik ayağı Sadabad Paketi (8 Temmuz 1937) ile çözülmek istenmiştir. Saldırmazlık ve dostluk antlaşması mahiyetinde olan Pakt ile taraflar, dönemin revizyonist devleti olan İtalya⁴, Ortadoğu'da ise İngiltere - Sovyetler Birliği rekabetinden duydukları endişe neticesindeki güvenlik ihtiyaçlarını kısmen gidermeyi ve Türkiye – İran - Irak sınır sorunlarını çözmeyi hedeflemişlerdir (Akdevelioğlu; Kürkcüoğlu, 2003a: 365-366; Palabıyık, 2010: 156; Togay, 1937). Sınır sorunlarının altında yatan en önemli saik ise Kürt aşiretleri olmuştur. Çeşitli sebeplerle isyan eden aşiretler ile mücadele bir taraftan ülkelerin iç meselesi iken; isyancıların diğer komşu devletlere geçmeleri nedeniyle durum aynı zamanda taraflar açısından sınır aşan bir dış tehdit niteliği arz etmiştir (Palabıyık, 2010: 159). Bu çerçevede Türkiye ve İran Sadabad Paketi'nin kurulması konusunda istekli davranmışlardır.

³ İki devletin sınırı 1555 Amasya Anlaşması ile ana hatları belirlenmiş ve 1639 Kasr-ı Şirin antlaşması ile çizmiştir. Sınır hattında zaman içinde ufak değişiklikler olsa da genel itibarıyla değişmemiştir.

⁴ Aksi görüş için bkz: İsmail Soysal, “1937 Sadabad Paketi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 338.

Tablo 1: Dönemin Önemli Kürt İsyanları

Ülke	İsyan	Tarih
İran	Simko Ağa	1918-1922
İrak	Şeyh Mahmud Berzenci	1922
Türkiye	Şeyh Said	1925
Türkiye	Ağrı İsyanı	1926-1930
İrak	Şeyh Ahmed Barzani İsyanı	1932-1943
Türkiye	Sason İsyanı	1937
	Dersim İsyanı	

Kaynak: Tablo Yazar Tarafından oluşturulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı ise İran açısından büyük zorlukları da beraberinde getirmiştir. 1941 yılında İran, tıpkı I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında etki alanlarına bölünerek paylaşılmıştır. Sovyet ve İngiliz tazyikine dayanamayan İran Eylül 1941’de İngiltere ve Sovyetler Birliği’nin bütün şartlarını kabul ettiğini ilan etmiştir (Cumhuriyet, 10.09.1941). Bu şartların başında, İran’da bulunan İngiltere ve Sovyetler Birliği ordularının işgalci güç sayılmayacağı, savaş sevk yollarının bu iki ordu tarafından kontrol edileceği, İran’ın ise ordusunu yalnızca iç güvenlik gücü olarak kullanacağı ve İran’ın mihver devletleri ile ilişkilerini derhal keseceği gelmekteydi (Cumhuriyet, 23.12.1941). Rusya ve İngiltere’nin dayattığı istekler İran parlamentosunda uzun tartışmalar sonucunda onaylanmıştır (Cumhuriyet, 28.12.1941, 31.01.1942). Bu durum ülkenin fiilen bağımsızlığının sonu olmuştur. Aynı sırada Sovyetler Birliği, İran içindeki sol ve ayrılıkçı hareketleri desteklemeye başlamıştır (Erkan, 2010, 120-122). Bu durum, Türkiye’yi fazlasıyla rahatsız etmiştir (Çetinsaya, 2003: 125; Cumhuriyet, 15.09.1941, 04.04.1946). Türkiye’nin temel kaygısı İran’ın toprak bütünlüğünün bozulmaması idi. İran’ın batısında Mahabad’ta Türkiye’ye sınırdış bir Kürt devletinin kurulması ciddi endişe yaratmıştır (Nerwi, 2012: 215; Cumhuriyet, 16.03.1946, 15.10.1947). Çünkü bağımsız bir Kürt devleti Türkiye’nin toprak bütünlüğü açısından tehdit demektir. Ayrıca, Türkiye’nin söz konusu dönemde İran ile ilgili bir diğer korkusu ise Tahran’ın Sovyetler güdümüne girmesi idi.⁵ Bu şartlar altında Türkiye, İran’ın 1946’da İran Azerbaycanı’nın özerkliğinin

⁵ Özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarından itibaren Sovyetler Birliği, Balkanları kendi güdümüne almıştı. İran’ın da böyle bir hale gelmesi Türkiye’nin tam anlamı ile Sovyetler tarafından sarılması demektir. Bunun yanında, Türkiye 1945 yılında Sovyetlerin açıkça toprak ve üs talepleri ile karşı karşıya kalmıştı. 1946 yılında ise benzer talepler üst üste Sovyet notalarında tekrarlanmaktaydı. Bkz: Barış Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, *The Journal of International Social Research*, Volume 3/11 Spring 2010, s.265-270.

kaldırılmasında Tahran yönetimine destek vermiştir (Akdevelioğlu; Kürkçüoğlu, 2003a: 649; Cumhuriyet, 13.12.1946).

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında ise, SSCB tehdidi dolayısıyla Türkiye ve İran kendi güvenliklerini sağlayabilmek için kolektif güvenlik ittifaklarına ilgi duymaya başlamışlardır. Bu çerçevede her iki ülke Batı kampında yer almıştır.⁶ Bu tercih, Türkiye ve İran'ı yeniden yakınlaştırmıştır. Bu meyanda, iki ülke komünizm tehdidine karşı, 1955'te Irak'ı da içeren Bağdat Paketi'ne dâhil olmuşlardır (Asghari, 2012: 357). Bu sayede Ortadoğu'ya da uzatılan ABD güvenlik şemsiyesinden iki devlet de yararlanmış olmaktadır (Yeşilbursa, 2007: 180). Fakat Irak'ta 1958 yılında meydana gelen darbeden sonra Irak'ın 1959'da pakttan ayrılması ile pakttın "Merkezi Antlaşma Teşkilatı" (CENTO)'ya dönüştüğü ilan edilmiş ve Türkiye, İran, Pakistan İngiltere bu yapı içinde yer almaya devam etmişlerdir (Yeşilbursa, 2011: 96). 1964 yılında ise CENTO'yu oluşturan Türkiye-İran ve Pakistan arasında "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı" (Regional Cooperation for Development-RCD) kurulmuştur. Bu teşkilatın maksadı ise kültürel, ekonomik ve teknik işbirliğinin sağlanması idi (TBMM, 27.03.1978).

1.2. 1980-2000 Dönemi Politik Rekabet ve İşbirliği: Yoğun Güvensizlik

1970'lerin sonu ve 1980'li yıllar iki devlet açısından önemli kırılmaları beraberinde getirmiştir. 1979 yılında İslam İnkılabı'nın gerçekleşmesi ile İran'ın Batı ittifak sisteminden çıkarak Ortadoğu'da Batı eksenine karşı bir direnç noktasına dönüşmesi; ABD'nin, Suudi Arabistan ve İran'a dayalı güvenlik politikalarını, dolayısıyla, bölgeye yönelik bütün projelerini tarumar etmiştir (Arı, 2004: 535-536). 1980 yılında ise Türkiye'de askeri darbe gerçekleşmiştir. Darbe sonrasında Türkiye'nin Batı'dan (ABD) kopmayacağı anlaşılmıştır.⁷ Bu iki gelişme sonucunda

⁶ Musaddık'ın millici politikaları Türkiye'de hoş karşılanmamıştır. Çünkü İran'ın, İngiltere ve ABD ile ilişkilerini bozmasının ülkede ekonomik kaosa sebebiyet vermesinden endişe duyulmaktaydı. Ayrıca, bu dönemde komünist eğilimli Tudeh partisinin de etkinliğinin artması ve Moskova'nın İran'da Kürtleri hareketlendirmeye çalıştığı duyuları İran'ın Moskova eksenine kayacağı korkusunu ateşlemişti. Türkiye'nin bu dönem İran politikasının ana belirleyicisi İran'ın Batı ekseninden kopmamasıydı. CIA darbesinde sonra Muhammed Pehlevi'nin iktidara gelmesiyle ilişkiler eski seyrine dönecektir. Bkz; "İran Rus dostluğu Artıyor", *Cumhuriyet*, 24.09.1951; "Rusya İran Kızılılarına Silah ve Cephane Veriyor", *Cumhuriyet*, 17.12.1951; "Rusya İran'da Karışıklık Çıkarmak İçin çalışıyor", *Cumhuriyet*, 25.11.1952.

⁷ Dönemin genelkurmay başkanı orgeneral Kenan Evren beyanatında; "Türkiye Cumhuriyeti, Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) dâhil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit

Türkiye-İran ilişkilerinde 1980'den 1990'a kısmen de 2000'li yıllara kadar ideolojik bağlamda “karşılıklı güvensizlik” hâkim olacaktır.⁸

İslam İnkılâbı'nın hemen ertesinde, bölgede patlak veren İran-İrak savaşı sürecinde İran Türkiye ilişkileri tarafların “karşılıklı güvenlik” ihtiyacı dolayısıyla nispeten gerilimden uzak seyir izlemiştir. Bu doğrultuda 1980'lerden itibaren Türkiye açısından en önemli mesele İran'ın, Kürdistan İşçi Partisi'ne (PKK) destek vermemesi ve örgüte topraklarını kullandırmaması üzerinden şekillenmiştir. Benzer şekilde, İran içinse sorun Halkın Mücahitleri Örgütü idi.⁹ Bu meyanda 28 Kasım 1984'te iki ülke arasında bir ilke kararı alınmıştır. Karara göre, İran ve Türkiye birbirlerinin güvenliği açısından karşı herhangi bir grubun topraklarında faaliyet göstermesine izin vermeyecekti (Milliyet, 29.11.1984). İran – Irak savaşının bitmesi ile Türkiye ve İran arasındaki ideolojik güvensizlik yeniden alevlenmiş siyasi ve ekonomik ilişkilerde bozulma başlamıştır. Taraflar arasında 1990'larda güvensizlik durumunu yaratan konuları genel hatları ile şu başlıklar altında ele almamız mümkündür (Akdevelioğlu; Kürkçüoğlu, 2003b: 581):

Birincisi, tarafların ideolojik söylemlerindeki temel farklılık ve her iki tarafın kendi rejimini bölge ülkelerine ihraç etmesinden duyduğu kaygı; ikincisi, bu minvalde, Türkiye'de yaşanan aydın suikastlarında İran'ın sorumluluğu olduğuna dair inanç¹⁰; üçüncüsü, İran'ın Kürdistan İşçi Partisi'ne (PKK); Türkiye'nin ise Halkın Mücahitleri Örgütü'ne kısmen destek vermesidir (Milliyet, 20.06.1988). Dördüncü olarak da Türkiye'nin

---

şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır.” İfadeleriyle Türkiye'nin Batı ittifakının bir parçası olarak kalmaya devam edeceği mesajını vermiştir. Konuşma metni için bkz: Kültürel Yapılanma Grubu, “Evren'in Radyo-Televizyon Konuşması”, *Yorumsuz – 12 Eylül Belgeleri*, t.y., y.y., s.26, <http://www.farukarslan.com/wp-content/uploads/2012/01/evren-80-12eylul.pdf>, (18.06.2015, çevrimiçi).

⁸ Ancak bu dönem içinde Turgut Özal, Türkiye üst düzey bürokrasinin İran'a bakışından daha farklı bir profil çizmeye çalışmıştır. Genel Ortadoğu politikası bağlamında İran ile de iyi ilişkiler kurulması bu politikanın dayanak noktası olmuştur. Ekonomik ilişkilerin artırılması ile politik ilişkilerinde düzeleceği anlayışı üzerinde İran ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bkz: Muhittin Ataman, “Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış”, *Bilgi*, (7), 2003/2, s.53.

⁹ İran-İrak savaşı esnasında Halkın Mücahitleri Örgütü Irak topraklarını üs olarak kullanmaya başlamış ve örgüt Irak yönetiminden ciddi destek almıştır. Örgütün Türkiye topraklarını kullanmaması bu yüzden İran için hayatiyetli bir mesele olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak örneğin bkz: “İran'ı Bu Kez İranlılar Vurdu”, *Milliyet*, 20.06.1988.

¹⁰ Örneğin bkz: “Bağlantı Araştırılıyor”, *Cumhuriyet*, 30.01.1993; “Kuşkulu Üç İranlı”, *Cumhuriyet*, 03.02.1993;

askeri ve stratejik anlamda İsrail'le¹¹; İran'ın ise Suriye ile yakınlaşması sayılabilir.

İdeolojik söylem ve aydın cinayetleri meseleleri söz konusu dönem Türk-İran ilişkilerinin adeta yumuşak karnı olmuş taraflar arasında diplomatik krizler yaşanmıştır. Türkiye açısından İran, rejimini Türkiye'ye ihraç etmeye çalışmaktaydı ve Türkiye'deki dini radikalizmi desteklemekteydi. Bu bağlamda “Türkiye Hizbullahı”nın İran ile ilişkileri; Turan Dursun, Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Ahmet Taner Kışlalı, Bahriye Üçok, ve özellikle Uğur Mumcu cinayetinde örgütün adının öne çıkması resmi kanaldan İran'a yönelik suçlamaları beraberinde getirmiştir.¹² Cinayetler ve Jak Kamhi'ye suikast girişimi ile ilgili olarak 1996 yılında yakalanan İslami Hareket Örgütü lideri İrfan Çağrıncı'nın da İranlı diplomatlarla olan ilişkilerini itiraf etmesinin¹³ ardından dört diplomat Türkiye'den gönderilmişlerdir (Milliyet, 26.03.1996). Türkiye İran ilişkilerinde ciddi diplomatik kriz çıkmıştır.¹⁴

Diğer taraftan ise, 1990'larda PKK'nın eylemsel etkinliğini artırması ve İran-PKK ilişkileri, Türkiye İran ilişkileri açısından önemli bir kırılma noktası husule getirmiştir. Türk askeri, PKK militanlarını takip ederken sıkak takip antlaşması olmadığı halde İran sınırından içeri girmiştir. İlişkilerin iyice bozulduğu bu dönemde Türkiye; İran'ı PKK'ya destek verdiği konusunda suçlamıştır. Karşılıklı görüşmeler sonunda 15 Eylül 1992'de Türkiye ve İran arasında Güvenlik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır (Aydın Tarihi, 17.09.1992). Ardından bir yıl sonra 18 Ekim 1993'te Tahran'da Ortak Güvenlik Protokolü imza edilmiştir (Aydın Tarihi, 18.10.1993). 1994 yılında ise taraflar arasında terör zirvesi gerçekleştirilmiş, her iki ülkede yakalanan PKK ve Halkın Mücahitleri militanlarının iadesi mekanizmasının

¹¹ Bu konuda zaman zaman İran'dan eleştiri gelmiştir. Bkz: “İran gazetesi: İsrail'le yakınlaşma Türkiye'nin zararına”, *Zaman*, 07.10.1994.

¹² 1980'li yıllardan beri İran'ın Türkiye'deki İslami hareketlere ilgisi olmuştur. Türk karar alıcılar genellikle bu konuda doğrudan İran'ı hedef alıcı tutum ve söylemlerden kaçınmışlardır. Ancak, gazeteci Uğur Mumcu suikastından sonra dönemin içişleri bakanı İsmet Sezgin suikastçıların İran bağlantılı oldukları yönünde açıklama yapmış ve MİT'in İran bağlantısı araştırdığını ifade etmiştir. Bkz: “Tetikçiler Tahran Eğitimi”, *Milliyet*, 04.02.1993. Fakat Sezgin İran'a karşı kısmen diplomatik ihtiyatı da korumuş suikastçıların İran ile bağlantı olduğu, İran'ın devlet olarak Türkiye'de cinayet işlemekten bir çıkarı olmayacağını da belirtmiştir. Bkz: “Katiller İran'da Eğitildi”, *Cumhuriyet*, 05.02.1993.

¹³ Bkz: “Emeç Soruşturması Mumcu'ya Uzandı”, *Milliyet*, 11.03.1996; “Gözler İran'da”, *Milliyet*, 12.03.1993;

¹⁴ İran'da Türkiye'ye diplomatik misillemede bulunmuş ve 5 Türk diplomat ve birçok Türk casusluk iddiası ile tutuklanmıştır. Bkz: “Tahran'la Bunalım”, *Cumhuriyet*, 10.04.1996; “Diplomat Pazarlığı”, *Cumhuriyet*, 11.04.1996. Fakat krizin devam etmemesi için Ankara, Tahran'ın tutumuna göre davranma stratejisi izlemiştir. Bkz: “Ankara'dan Bekle-Gör Politikası”, *Cumhuriyet*, 12.04.1996.

kuvvetlendirilmesi konusu tartışılmıştır (Cumhuriyet, 14.06.1994). Lakin 1997 yılı içinde İran istihbaratının PKK'ya silah ve alt yapı desteği sağladığına dair Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) ve Genelkurmay raporları basına yansımış ve Türkiye İran ilişkileri daha da gerilmiştir (Sayın, Cumhuriyet, 11.03.1997; Demirtaş, Cumhuriyet, 14.03.1997).

1999'da ise, Türkiye ile İran arasında bir yüksek güvenlik konseyi toplantısı gerçekleştirilmiş, ancak taraflar arasında sınırlı uzlaşma sağlanabilmiştir. İran, Türkiye'ye PKK konusunda doğrudan güvence vermekten kaçınmış; fakat PKK ve Halkın Mücahitleri örgütüne karşı bilgi paylaşımı ve ortak operasyon konularında ortak harekât düzenlemeyi kabul etmiştir (Cumhuriyet, 13.08.1999; 14.08.1999). 1990'lar boyunca İran Türkiye ilişkilerinde temel meselelerden biri olan PKK ve örgütün sınır ötesi aktivitesi 2000'lerde örgütün eylemsel etkinliğini kaybetmesiyle iki ülke açısından sorun/kriz sıralamasında daha geriye düşmüş lakin taraflar arası ilişkinin önemli bir ayağı olmaya devam etmiştir (Akdevelioğlu; Kürkçüoğlu, 2003b: 582).

Türkiye İran ilişkilerinde şüphesiz I. Körfez Savaşı'ndan sonra ABD'nin Kuzey Irak'a fiilen yerleşmesi, Kuzey Irak'ta "de facto" bir Kürt devletinin ortaya çıkması ve ABD'nin Irak politikalarına karşı duyulan kuşku, her iki devleti ortak hareket etmeye yönelten ana faktörler olmuştur. Bu dönemden itibaren bölgesel "status quo"nun değişmemesi, Irak'ın toprak bütünlüğünün devamı ve güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda iki ülke ortak projeler geliştirmeye başlayacaklardır (Erkmen, 2002: 184-185).

1990'larda İran ile Türkiye arasında rekabet alanı ve konusu olan bir diğer bölge ise Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasıdır. Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra yeni devletlerin ortaya çıkması ile İran'ın bölgeye dönük dış politikasının mihenk noktasını Hazar bölgesi oluşturmuştur (Akdevelioğlu, 2004: 130). Ayrıca, İran ekonomik ihtiyacı dolayısıyla bu yeni ülkeler ile ticari ve siyasi ilişkileri geliştirmek istemiştir. Benzer biçimde, Türkiye de politik ve ekonomik anlamda bölgede ön almayı hedeflemiştir. Orta Asya ve Kafkaslardaki bu yeni durum Batılılarca Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından bölgede jeopolitik gri alanlar ortaya çıkacağı ve Türkiye ile İran'ın bu boşluğu doldurmak için büyük bir rekabete girişecekleri biçiminde değerlendirilmiştir (Robins, 1993; Calabrese, 1998: 90-93). Bu minvalde, iki ülke arasındaki en ciddi jeopolitik fay hattı/gerginlik Karabağ meselesi üzerinden; Azerbaycan-Ermenistan çatışması sırasında yaşanmıştır. Bilhassa, Azerbaycan'da güçlenen milliyetçiliğin kendi ülkesine sıçramasından endişe eden İran¹⁵ Karabağ

¹⁵ Tarihi bağlamıyla Azerbaycan-İran ilişkileri için bkz: Nasib Nassibu, "Azerbaijan-Iranian Relations: Past And Present", *Journal of Azerbaijani Studies*, ss.3-23,

savaşında Ermenistan'ı desteklemiş; bu durum Türkiye ile İran'ın arasını ciddi biçimde açmıştır (Sinkaya, 2005: 92). Taraflar arasındaki bu bölgesel gerginlik ve rekabette galebe çalan çıkmamıştır. Çünkü her iki ülke de, bölge ile ilgili planlarını yeterli alt yapı ve ekonomik güce sahip olmadıkları için gerçekleştirememişlerdir. Örneğin, Türkiye Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İran ise Hazar Denizi İşbirliği Örgütü'nü¹⁶ kurarak ekonomik anlamda yayılmaya çalışsalar da neticede bundan Rusya yararlanmıştır. Ankara ve Tahran'ın yalnız geliştirmeye çalıştığı bölgesel ekonomik ittifaklar başarısızlıkla neticelenmiştir. Ek olarak Türkiye'nin Orta Asya'ya ulaşmak için İran'a olan ihtiyacı, Tahran tarafından Türkiye'ye karşı bir manivela olarak kullanılmış, Türkiye-İran siyasi ilişkileri her gerildiğinde Türkiye'nin Orta Asya kara yolu ulaşımına sekte vurmuştur (Ayдын, 2003: 422).

Sonuçta, ne Türkiye ne de İran, bölgede Rusya'nın alternatif olamamışlardır. Ayrıca, Orta Asya'da yeni ortaya çıkan ülkeler ve Azerbaycan, Avrupa ve ABD ile yakınlaşmaya çalışmışlardır. Türkiye ve İran ise abartılmış rekabet nedeniyle birbirlerinin geliştirdikleri projelerden uzak kalmışlar bunun neticesinde Avrupa devletleri ile İsrail bölgede ön almayı başarmışlardır. Daha güçlü bu rakipler karşısında bölgede arzuladıkları politikaları uygulayamayan Türkiye ile İran arasındaki Orta Asya-Kafkasya rekabeti her iki ülkenin ekonomik-dış politik gündeminde daha geri plana düşmüştür.

1.3. İkinci Körfez Savaşı Sonrasından Günümüze Politik Rekabet ve İşbirliği: Bölgesel Sorunlar Açmazında İlişkiler

ABD'nin 2003 yılında başlayan ikinci Irak müdahalesi ile Irak'ın genelinde ortaya çıkan siyasi belirsizlik, etnik-mezhepsel şiddet sarmalının doğması ve Kuzey Irak'ın Bağdat ile ilişkilerinin zayıflaması bir anlamda Irak'ın fiilen ve resmen dağılması ihtimali demektir. Söz konusu sorunlar İran ile Türkiye açısından da güvenlik sorunlarının artması sonucunu beraberinde getirmekteydi. İş bu halde Türkiye ve İran ilişkileri güvenlik düzleminde güçlenmeye başlamıştır. Irak'ın toprak bütünlüğünü sürdürebilmesinin Irak'a komşu devletlerin uzlaşmasına, özellikle, Türkiye ve İran'ın ortak

---

<http://dspace.khazar.org/jspui/bitstream/123456789/172/3/N.%20Nasibli.pdf>, (18.06.2015, çevrimiçi). Örneğin Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde açıklama yapan Ebulfeyz Elçibey; İran'da yaşayan 20 milyon Azeri için kültürel özerklik istediklerini söylemiştir. Bkz: "Elçibey'den İranlı Azerilere Mesaj", *Cumhuriyet*, 06.06.1992.

¹⁶ Bahman Aghai Diba, "Caspian Economic Cooperation Organization", *Payvand Iran News*, 05.07.2014, <http://www.payvand.com/news/14/may/1042.html>, (18.06.2015, çevrimiçi).

davranmasına dayandığının anlaşılması tarafları daha yakın ilişki kurmaya sevk etmiştir (Mc Curdy, 2008: 93). Bu bağlamda Türkiye, Batı'dan kopmadan İran ile ilişkilerini geliştirme politikası izlemeye çalışmıştır.

2004 yılında PKK'nın, İran'da Kürdistan Özgür Yaşam Partisi'ni¹⁷ (PJAK) kurması ve eylemselliğe geçmesiyle beraber İran ile Türkiye'nin politikaları örtüşmeye başlamıştır (Larrabee; Nader, 2013: 11). PKK bu haliyle artık yalnızca Türkiye'nin sorunu olmaktan çıkmış İran'ın da bir sorunu haline gelmiştir (Keskin, 27.11.2007). ABD'nin İran'a müdahale etme niyetini açıkça ifade ettiği bu dönemde ABD'nin PJAK ile ilişkiye geçmesi¹⁸ İran'ı Türkiye'ye yaklaştırmıştır. Ayrıca İran, ABD ve Batı ile olan sorunları nedeniyle üzerindeki uluslararası baskıyı gevşetmenin yollarından birisinin de Türkiye ile iyi ilişkilerden geçtiğini anlamıştır (Kuloğlu, 2009: 90).

Saddam Hüseyin sonrası terörle mücadele konusunda Irak kozunu kısmen kaybeden ve ABD ile PKK ile mücadele/sınır ötesi operasyonlar hususlarında sorun yaşayan Türkiye ise, İran ile ilişkilerini geliştirerek bölgede kaybettiği stratejik dezavantajını izale etmeye çalışmıştır (Karacasulu, 2010: 207). Bu gelişmenin bir yansıması olarak dönemin Türkiye başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Temmuz 2004'teki ilk İran gezisinde iki ülke arasında PKK ve bölgedeki diğer uzantıları ile mücadele konusunda bir mutabakat zaptı imzalamıştır. Zabıtta, “ismi ne olursa olsun PKK/Kongra-Gel'in terör örgütü olduğu; iki tarafın da terör örgütlerine karşı her türlü işbirliğini kabul ettiği” kayıt altına alınmıştır.¹⁹ Söz konusu dönem içinde PKK meselesi, Kuzey Irak'ta Kürt devletinin “resmen” bağımsız olmaması ve Irak'ın toprak bütünlüğü başlıklarında Tahran ile Ankara'nın benzer tutumlar sergiledikleri ifade edilebilir. Fakat Irak üzerinde etki kurma dolayısıyla iki ülkenin yüksek derecede rekabete girdikleri de bir gerçektir. İran, özellikle Türkiye'nin Kuzey Irak'ta enerji kaynaklarını denetim altına alması ihtimalinden rahatsızlık duymaktadır. Türkiye ise İran'ın Irak'ta Şiiler ve Kürtler üzerinde etki sahibi olmasını arzu etmemektedir. Mart 2010'daki parlamento seçimlerinde Türkiye'nin, İyad Allavi'yi, Nuri

¹⁷ PJAK Deklarasyonu ve PJAK'ın amaçları için bkz: İngilizce sayfa; http://pjak.eu/en/?page_id=68, Farsça sayfa; <http://www.pjak.eu/files/Esasnamey-PJAK-Kongrey-4.pdf> (18.06.2015, çevrimiçi).

¹⁸ “İran: ABD PJAK'ı destekliyor”, *Ntv*, 07.09.2007, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/419285.asp>, (18.06.2015, çevrimiçi).

¹⁹ 28 Temmuz 2004 tarihinde dönemin Türkiye Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Namık Tan'a haftalık olağan basın toplantısında Başbakan'ın İran ziyareti sırasında PKK/KONGRA-GEL'in İran tarafından tanınması halinde Türk yetkililerinin de Halkın Mücahitleri Örgütü'nü tanıyacağı yönünde bir gelişme olup olmadığı sorulmuştur. Bkz: <http://www.mfa.gov.tr/28-temmuz-2004---disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan-in-haftalik-olagan-basin-toplantisi.tr.mfa>, (15.01.2015, çevrimiçi). Bülent Aydemir “PKK'ya Karşı İşbirliği”, *Sabah*, 30.07.2004.

Maliki'ye karşı desteklemesi iki ülke arasındaki söz konusu stratejik çekişme kapsamında değerlendirilebilir (Bacık, 2012: 2-4). Kısaca, her iki devletin bölgelerinde güvenlik ve etki alanlarını kaybetmemeyi; mümkünse artırmayı hedefledikleri ifade edilebilir.

Diğer taraftan ise, Arap Coğrafyası'nda meydana gelen toplumsal hareketlenmelerin Suriye'ye sıçramasının bölgede Türkiye-İran rekabetini daha da alevlendirdiği söylenebilir. Suriye ve Esad rejimi konularında Türkiye ile İran'ın farklı noktalarda durdukları su götürmez bir gerçektir. Suriye'deki iç çatışmalara bağlı olarak (Sünni muhalefet- Alevi yönetim savaşı üzerinden okuma) bölgede Sünni-Şii eksenli bir kamplaşmanın ortaya çıktığı şeklinde ifade edilmeye başlanmıştır (Guzansky; Lindenstrauss, 2013: 37-46; Vatanka, 29.05.2012; Rubin, 03.01.2012). Ancak, İran'ın bölgesel dış politikasını yalnızca Şiiilik üzerine indirgemek hatalı olabilecektir. Çünkü İran dışındaki Şiiiler İran dış politikasının ilgi alanında özel bir alan işgal etse de İran Hizbullahı'nın yanı sıra Filistinli direniş örgütleri ve Şiiliği siyasi bir kimlik olarak görmeyen Suriye Baas rejimi ile ittifaka girmesi de bir realitedir (Sinkaya, 2012: 20). Fakat İran devleti, mezhepçi dış politika izlediği şeklinde algılanmaktadır. Aynı şekilde, Türkiye de mezhebe dayalı -yalnızca- Sünni eksenli bir dış politika izlememektedir. Türkiye, Suriye konusunda İran ile anlaşma yollarını aramıştır.²⁰ İran perspektifinden baktığımızda iki algılama İran'ın Türkiye'ye ilişkin politikalarını şekillendirmektedir. Birincisi; Tahran, Türkiye'nin Batılılara yaklaşmak için ulusal politikasını terk ettiğine ve İsrail-ABD yanlısı dış politika izlediğine inanmaktadır (Djalili; Kellner, 2013: 141; Dolapçı, 25.11.2014). İkincisi; İran, Türkiye'nin Sünni-Arap odağı içinde dış politika kurguladığını düşünmektedir (Çubukçu, 2015: 39). İran Türkiye'nin NATO radar ve füzesavarlarını topraklarına kabul etmesini bu bağlamda değerlendirmektedir (Djalili; Kellner, 2013: 142, İdiz, Al-Monitor, 19.02.2013).²¹ Bu meyanda, Kürecik radar istasyonu taraflar arasında ciddi gerilime sebep

²⁰ Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Temmuz 2011'de Tahran'ı ziyaret etmiştir. Ancak, Suriye'deki değişim konusunda İran yönetimini ikna etme çabaları sonuçsuz kalmış, bu ziyaretten sonra Türkiye'nin Suriye'ye karşı tutumunu sertleştirmesinin de etkisiyle iki ülke arasındaki görüş farkı daha net biçimde ortaya çıkmıştır.

²¹ Ancak, Türkiye bu konuda İran'ı rahatlatmaya çalışmıştır. Dönemin dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu, radar ve füzesavar sisteminin İran'a yönelik olmadığını ve İran'ın aleyhine kullanılmayacağını ve İsrail'e yönelik bir bilgi paylaşımı olmayacağını açıklamıştır. Bkz: "Davutoğlu: Füzesavar sistemi İran ve Rusya aleyhinde kullanılmayacak", *Iran Turkish Radio*, 17.11.2011, <http://turkish.trib.ir/haberler/turkiye/item/252486-davuto%C4%9Flu-f%C3%BCzesavar-sistemi-iran-ve-rusya-aleyhinde-kullan%C4%B1lmayacak>; "Turkey radar data not shared with Israel", *Presstv*, <http://edition.presstv.ir/detail/227269.html>, (18.06.2015, çevrimiçi).

olmuştur.²² Ayrıca, Arap ülkelerinin bilhassa, Suudi Arabistan ve Katar'ın İran'ı Suriye meselesinde dışarıda tutmak istemeleri; Katar ile Türkiye'nin Suriye özelindeki ilişkilerinde var olan paralellikle düşünüldüğünde İran'ı Türkiye'nin durumu ve politikaları hususunda kuşkulandırmaktadır (Sinkaya, 2012: 31). Ancak, bütün bu olumsuzluklara ve rekabetin yoğunluğuna rağmen her iki ülkenin devlet aklının kuvveti sayesinde diplomatik kanal devamlı surette açık tutulmuştur. Mesela, İran'ın Türkiye Büyükelçisi Alireza Bigdeli verdiği mülakatta Suriye sorunun çözümünde İran'ın Türkiye'yi çok önemli gördüğünü ve Türkiye'nin Suriye yönetimi ile arasının bu kadar bozuk olmasının bölgedeki sorunu daha da derinleştirdiğini Türkiye'nin bu tutumunu değiştirmesini düşündüklerini ifade etmiştir (BBC Monitoring Middle East- Political, 14.10.2014; 26.10.2014). Ezcümle, Suriye önemli bir rekabet alanı olsa da Türkiye-İran ilişkilerinde doğrudan Suriye'ye dayalı yüksek gerilim yaşanmamıştır. Suriye meselesinin yanında Yemen'de yaşanan çatışmalarda İran'ın Husilerden taraf olması Türkiye'nin Suudi Arabistan liderliğindeki koalisyonla dâhil olması iki ülke arasında bir diğer "kısmi" gerilim alanını oluşturmuştur. Türkiye İran'ın "mezhep rabitası" üzerinden bölgede baskın güç olmak istemesinden şüphe duymaktadır.²³ Bu meyanda tarafların, zaman zaman çeşitli düzeylerden ve genellikle basın üzerinden açıklamalar yapmak suretiyle birbirlerini belli dozda suçladıkları da görülmüştür.²⁴ Bütün bu gerilim ve olumsuz havaya

²² İran'dan Malatya Kürecik Radar üssü ile ilgili sert hatta İran'ın Türkiye'yi vurabileceğine dair açıklamalar gelmiştir. Bkz: "İran'dan Kürecik Tehdidi", *Habertürk*, 02.07.2012, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/755670-irandan-kurecik-tehditi>; "Önce Türkiye'yi vururuz", *Fars Haber Ajansı*, 28.11.2011, <http://turkish.farsnews.com/printable.aspx?nn=9007275185>; "Iran threatens NATO bases in Turkey", *CBS*, 26.11.2011, <http://www.cbc.ca/news/world/iran-threatens-nato-bases-in-turkey-1.1050598>, (18.06.2015, çevrimiçi).

²³ Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan verdiği mülakatta; "İran bölgeyi adeta domine etmeye çalışmaktadır. Bu durum bizi, Körfez ülkelerini rahatsız etmeye başlamıştır. Buna gerçekten tahammül etmek mümkün değil" ifadelerini kullanmıştır. "Erdoğan: 'İran Yemen'deki güçlerini çekmeli'", *BBC Türkçe*, 26.03.2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150326_erdogan_yemen, (18.06.2015, çevrimiçi).

²⁴ Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç İran'ı Suriye'de yaşanan olaylar konusunda geçmişten bugüne sessiz kalmakla suçlamıştır. Bkz: "Arınç'ta İran'a Suriye Eleştirisi", *Iran Briefing*, 05.02.2012, <http://turkish.iranbriefing.net/arinctan-irana-suriye-elestirisi/>, (18.06.2015, çevrimiçi); Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Fransa Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde yaptığı açıklamada; "Irak ve Suriye'deki sorunları İran ve Türkiye'nin Batı'ya ihtiyaç kalmadan çözebileceğini fakat İran'ın mezhebî taassubunun bunun engellediğini" söylemiş ve İran'ı eleştirmiştir. Bkz: "Erdoğan: İran'ın mezhebî taassubu bölgede sıkıntı oluşturuyor", *Cihan Haber Ajansı*, 31.10.2014, http://www.cihan.com.tr/news/Erdogan-Iran-in-mezhebi-taassubu-bolgedesikinti-olusturuyor_3088-CHMTU3MZA4OC80, (18.06.2015, çevrimiçi). İran ise Türkiye'yi Irak Şam İslam Devleti'ne destek vermek ve bu yüzden iç savaş

rağmen, Suriye krizinin ortaya çıkmasından beri taraflar arasında çok sayıda ikili görüşme de yapılmıştır, fakat bu görüşmelerde Tahran ve Ankara arasında herhangi bir uzlaşma sağlanamadığı da ortadadır. Fakat Türkiye ve İran arasındaki rekabetin Sünni-Şii kutuplaşması üzerinden tanımlanması iki ülkenin de aleyhine olacağı teslim edilmelidir. Bu açıdan doğacak gerilim her iki devletin müesses güvenlik politikalarını daha da bozma potansiyeline sahiptir.

Tablo 2: İran Türkiye Görüşmeleri (2011-2015)

Sıra	Tarih	Görüşme
1	17 Ocak 2011	Ali Ekber Salihî- Ahmet Davutoğlu / Ankara
2	10-11 Temmuz 2011	Ahmet Davutoğlu – Ali Ekber Salihî / Tahran
3	21 Ekim 2011	Ali Ekber Salihî- Ahmet Davutoğlu / Ankara
4	20 Nisan 2012	Ahmet Davutoğlu- Manucehr Muttaki / Tahran
5	28- 29 Mart 2012	Recep Tayyip Erdoğan- Hasan Ruhani / Tahran
6	12 Temmuz 2013	Ali Ekber Salihî - Ahmet Davutoğlu / Ankara
7	04 Ağustos 2013	Ahmet Davutoğlu- Hasan Ruhani / Tahran
8	01 Kasım 2013	Cevad Zarif – Ahmet Davutoğlu / Ankara -İstanbul
9	27 Kasım 2013	Ahmet Davutoğlu-Cevad Zarif / Tahran
10	02 Ocak 2014	Cevad Zarif - Ahmet Davutoğlu / Ankara
11	28-29 Ocak 2014	Recep Tayyip Erdoğan Hasan Ruhani /Tahran
12	10 Mart 2014	Feridun Sinirlioğlu / Morteza Sarmadi – Cevad Zarif
13	9 Haziran 2014	Hasan Ruhani- Abdullah Gül / Ankara
14	17 Aralık 2014	Mevlüt Çavuşoğlu – Hasan Ruhani- Ahmet Laricani / Tahran
15	07 Nisan 2015	Recep Tayyip Erdoğan- Hasan Ruhani / Tahran

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı veri ve haberleri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İran-Türkiye siyasi ilişkileri açısından bir diğer önemli başlığı İran'ın nükleer politikası ve faaliyetleri oluşturmaktadır. Türkiye, İran'ın nükleer silahlara sahip olmasını hem güvenlik hem de bölgesel güç dengelerinin aleyhine bozacağı nedeniyle istememektedir (Kıbaroğlu, 2013:6). 2005 ve 2010 yıllarında güncelleştirilen Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde (Kırmızı Kitap) İran'ın nükleer faaliyetlerinin Türkiye için

aevlendirmek ve sivil kayıplarına neden olmakla suçlamaktadır. Örneğin bkz: “Chemical weapons sent from Turkey to Syria: Former Turkish provincial official”, *Presstv*, 05.09.2013,

<http://www.presstv.ir/detail/2013/09/05/322140/chemical-arms-sent-from-turkey-to-syria/>, (18.06.2015, çevrimiçi); Parisa Hafezi, “Iran accuses Turkey of prolonging civil war in Syria”, *Reuters*, 28.10.2014, <http://www.reuters.com/article/2014/10/28/us-mideast-crisis-iran-idUSKBN0IH1B120141028>, (18.06.2015, çevrimiçi).

tehdit oluşturduğu; belirsizlik ve risk yarattığı defaatle dile getirilmiştir (Çakırözler, Milliyet, 11.01.2005; Iran Turkish Radio, 28.10.2010). Ancak bu konuda Türkiye İran'a karşı ABD'den bağımsız politikalar izleyerek bu meselenin diplomatik yollar ile çözülmesini arzu etmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 18.06.2015).

Bu çerçevede Türkiye'nin İran'ın nükleer politikası ve faaliyetlerine karşı tavrı; İran'ın nükleer programını barışçıl amaçlarla sürdürmesi ve İran'a askeri müdahalenin yapılmaması şeklinde özetlenebilir (Sinkaya, 2010: 67-68). Bu durumun garanti altına alınması da İran'ın nükleer çalışmalarını uluslararası toplum ve kurumlara şeffaf bir şekilde açması hususundaki bakış da Türkiye tarafından desteklenmektedir. Türkiye'nin İran'ın nükleer politikası “pro-aktif tutum sergileme”, “ev sahipliği yapmak”, “arabuluculuk yapmak”, “İran'a yaptırımların dengeli olması” noktalarında billurlaşmaktadır (Yeşilyurt, 2013: 456; Öniş, 2011: 52). Türkiye'nin, Tahran Bildirisi'nin hayata geçirilmesindeki yoğun çabaları söz konusu politik tutum çerçevesinde düşünülmelidir. Ancak, hem İran'ın iç politikasından kaynaklanan sorunlar hem de ABD'nin uzlaşmaya varılan konular ve çözümleri yetersiz bulması ve İran'ın niyetinden şüphe duyması neticesinde bu anlaşma akim kalmıştır. Ayrıca Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde İran'a “yaptırım kararı”²⁵ çıkmaması için girişimlerde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. Üstelik Türkiye'nin Güvenlik Konseyi'ndeki bu tavrı ve İran'a yaptırım kararı oylamasında red vermesi ABD yönetiminin ciddi tepkisini çekmiş ve Türkiye hakkında “eksen kayması” tartışmaları da başlamıştır.²⁶ Neticede Türkiye İran'a elinden geldiği ölçüde destek vermeye çalışmıştır. Fakat bu konuda da Türkiye'nin iki kısıtı olduğu açıktır. Birincisi Türkiye açısından İran'ın nükleer silaha sahip olması kabul edilemeyecek bir vakadır. İkincisi ise Türkiye'nin bir NATO üyesi olmasından dolayı İran'ı desteklemesinin de bir sınırı olduğudur.

Özetle, 2000'li yıllardan itibaren Türkiye ve İran siyasi ilişkilerinde kuvvetli bir gelişme olduğu görülmektedir. Ancak, Ortadoğu'da “Arap Baharı” sonrası ortaya çıkan tabloda iki ülke bölgesel mesele üzerinden rekabete girmiştir. Fakat Türkiye – İran rekabetinde her iki tarafın birbirini doğrudan hedef almaması ve iletişim kanallarını açık tutması rekabet içinde

²⁵ Karar için bkz: Security Council Resolution 1929 (2010),

http://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1929-2010.pdf, (18.06.2015, çevrimiçi).

²⁶ Bu konu ile ilgili bkz: Özlem Demirtaş Bagdonas, “A Shift of Axis in Turkish Foreign Policy or A Marketing Strategy? Turkey's Uses of Its 'Uniqueness' vis-à-vis the West/Europe”, *Turkish Journal of Politics*, Vol. 3 No. 2 Winter 2012, ss.122-123; Şaban Kardaş, “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 2, 2011, ss.22-28; Washington Institute for Near East Policy, Turkish Foreign Policy Under the AKP: The Rift with Washington, *Policy Notes*, No.3, January 2011, ss.3-10.

işbirliği perspektifinin gücünü de göstermektedir. Bu İran ve Türkiye açısından büyük bir kazançtır.

2. TÜRKİYE- İRAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ: İŞBİRLİĞİNİN BELKEMİĞİ

Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin en fazla işbirliğine dayalı olduğu alan kuşkusuz ekonomidir. 1980'lerden beri süre gelen fırtınalı ilişkilerde ekonomi iki ülkeyi bağlayıcı amil olmuştur. Bilhassa 2002 sonrası Türkiye-İran ilişkileri ekonomik düzlemde çok iyi performans göstermiştir.

Tarafların ideolojik-politik ve bölgesel rekabet yaşadığı 1980'lerden itibaren İran ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye açısından diğer alanlarda işbirliği geliştirmenin ya da en azından var olan gerilimi azaltmanın ana aracı olarak görülmüştür. Ayrıca, İran-İrak savaşı sırasında Türkiye'nin tarafsız kalması İran ile petrol-mal takasına dayalı bir ticari ilişkinin gelişmesine de imkân vermiştir (Akdevelioğlu; Kürkçüoğlu, 2003b: 155). Rejimi sebebiyle izole edilen ve savaş dolayısıyla ekonomik sıkıntı yaşayan İran açısından da bu işbirliği bir çıkış yolu olarak düşünülmüştür. Bu meyanda ekonomisini büyümeye çalışan ve dolayısıyla pazar ihtiyacı genişleyen Türkiye, 1985 yılında Turgut Özal döneminde, işlevini yitirmiş olan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD) yerine Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (ECO) hayata geçirilmesinde istekli olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15.01.2015; Economic Cooperation Organization, 18.06.2015). Ancak, İran Irak savaşının bitmesiyle Türkiye-İran ticari ilişkilerinde gerileme olmuş; örgüt de 1990'larda Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsız devletler ortaya çıkana kadar ticaretin geliştirilmesi hususunda etkin bir rol üstlenememiştir. Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsız olmasıyla İran Türkiye için aynı zamanda bir transit güzergâhı haline gelmesi sebebiyle de önem kazanmıştır.

Şüphesiz, taraflar arasındaki ticari ilişki açısından gelecek dönemi de etkileyecek en önemli gelişme 1960'larda yapılması planlanan doğalgaz boru hattı anlaşmasının 1996 yılında imzalanmasıdır (Aydın Tarihi, 12.08.1996). Boru hattı, 2001 yılının sonunda tamamlanabilmiş ve gaz akışı başlamıştır (Aydın Tarihi, 11.12.2001). Bundan sonra, Türkiye ve İran arasındaki ticari ilişkiler, ivme kazanmıştır. İlişkilerin geliştirilmesi için 2001 yılında Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi'ne (DEİK) bağlı "Türk-İran İş Konseyi" kurulmuş ve "İran Ticaret Sanayiler ve Madenler Odaları" ile muhatap kuruluş olarak tanınmıştır (DEİK, 18.06.2015). 2001'den itibaren İran ile ticaret konusunda birçok alanda anlaşma ve işbirliğine gidilmiştir. İran ile ticaretin gelişmesi, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının "Ticaret Devleti" adı altında komşu devletler ile -bilhassa yakın havza ve komşularla-

ticareti arttırarak dış politik ilişkileri geliştirmeye dayalı konseptinin de bir parçasıdır (Yeşiltaş; Balcı, 2011: 29).

Tablo 3:Türkiye-İran Ticaret Altyapısı Anlaşmaları

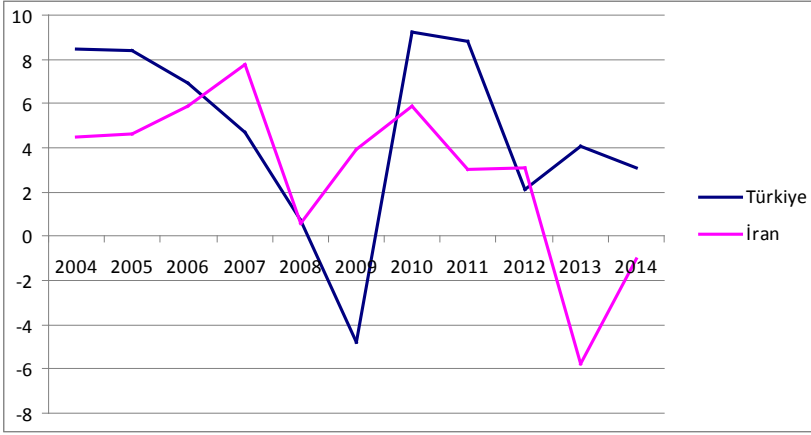
Anlaşma / Protokol	İmza Tarihi
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	12.05.1980
Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması	09.03.1982
Ticaret Anlaşması	21.12.1996
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşması	21.12.1996
Deniz Ticaret Seyrüsefer Anlaşması	21.12.1996
Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması	23.11.2000
Türk Eximbank-İran İhracat Garanti Fonu (EGF) Mutabakat Zaptı	14.06.2001
Türkiye- İran 16. Dönem Karma Ekonomik Kurulu (KEK) Toplantısı Mutabakat Zaptı	26.12.2001
Çifte Vergilendirmeyi Önleme (ÇVÖ) Anlaşması	17.06.2002
Karma Ulaştırma Komisyonu Mutabakat Zaptı	26.09.2002
Veterinerlik Alanında İşbirliği Anlaşması	02.10.2002
Türkiye-İran 19. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	21.02.2007
Ortak Ticaret Komitesi 3. Dönem Toplantısı	13.12.2007
Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 4. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı	31.05.2008
Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 5. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı	12.10.2008
Enerji Mutabakat Zaptı	17.11.2008
Türkiye-İran 20. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	26.11.2008
Türkiye-İran 4. Dönem Ortak Ticaret Komitesi Mutabakat Zaptı	27.04.2009
Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi 6. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı	07.2009
Türkiye-İran 20. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	03.02.2010
Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması	29.01.2014

Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı, 18.06.2015

Tablo 3'den de izlenebileceği üzere İran İslam İnkılâbı'ndan bu yana iki ülke arasında ticari ilişkilerin hukuki alt yapısı gelişmekte ve taraflar arasında 2000 yılından itibaren giderek derinleşmeye başlayan ticari ilişkiler ağı oluşturulmaktadır. Türkiye açısından İran ile ticaretini geliştirmek artan enerji talebini karşılamak ve mallarını satacak pazar ihtiyacını gidermeye yönelik bir kapı olarak görülürken; İran açısından ise Amerikan ekonomik önlemlerini²⁷ (D'amato yasası) Türkiye üzerinden aşabilme ve yaptırımlar dolayısıyla sıkışan ekonomisini rahatlatma imkânı demektir.

²⁷ ABD önlemleri için bkz: dipnot 28.

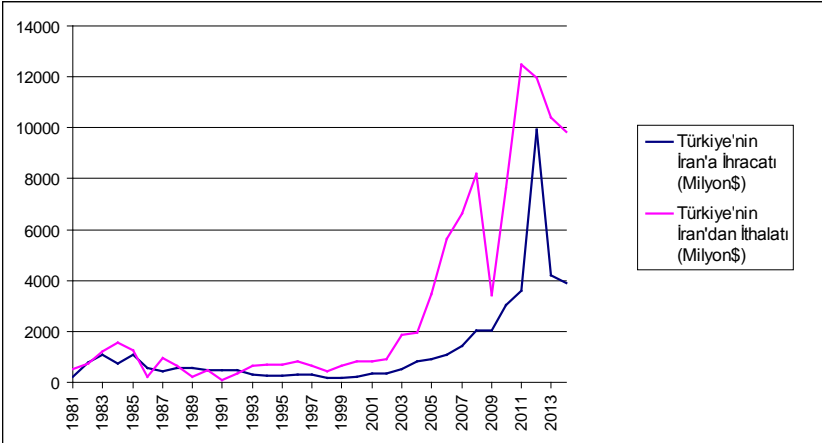

Kaynak: Dünya Bankası, 18.06.2015

Grafik 1:
Türkiye ve İran'ın GSYİH Büyüme Oranları

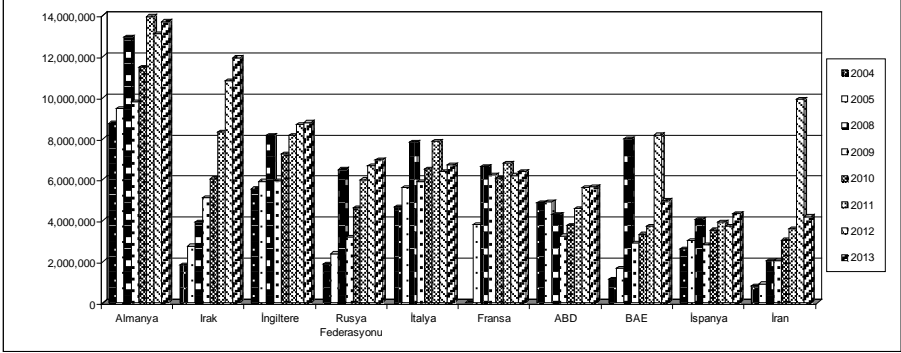
Her iki ülkenin GSYİH Büyüme oranları incelendiğinde İran ekonomisinin ambargoların sıkılaşmasıyla beraber giderek daha kötü performans sergilediği açıktır. Aynı zamanda küresel petrol fiyatlarındaki düşüşünde İran'ın büyüme oranlarını negatif yönlü etkilediği de ifade edilebilir. Bu negatif eğilim toparlanma görülsede 2014-2015 döneminde devam etmektedir. Türkiye ekonomisinde ise durağanlaşmaya doğru giden bir eğilim izlenmektedir.

Kaynak: TÜİK, 19.01.2015; IMF, 23.01.2015

Grafik 2:
1981-2014 Yılları Arasında Türkiye'nin İran'a İhracat ve İran'dan İthalatı (Milyon Dolar)

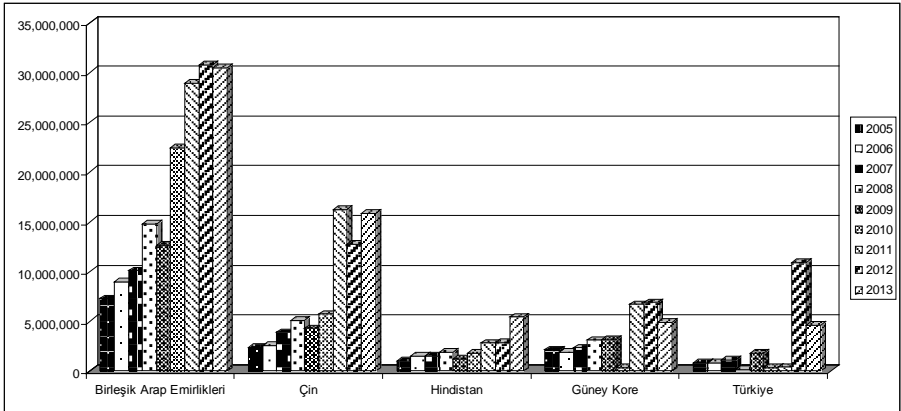
Grafikten de görüldüğü üzere Türkiye'nin İran'a yönelik dış ticaret açığı makasında daralma veya kapanma gerçekleştiği dönemler İran açısından dış politik problem yaşandığı dönemlere denk düşmektedir. İran bu davranış kalıbı çerçevesinde dış politik sıkışma yaşadığı her dönem Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir.

Kaynak: TÜİK, 18.06.2015

Grafik 3:

Ülkelere Göre Türkiye'nin Yıllık İhracatı (Bin dolar) 2004-2013 (En çok ihracat yapılan 10 ülke)

Kaynak: IMF, 23.01.2015

Grafik 4:

Ülkelere Göre İran'ın Yıllık İhracatı (Bin Dolar) 2005-2013 (En Çok İhracat Yapılan 5 Ülke)

3 ve 4 numaralı grafiklerden de görüldüğü üzere iki ülke birbirinin önemli pazarları arasında gelmektedir. İki ülke ticaretinde Türkiye'nin İran'a ihracatında sürekli bir artış gözlemlenmektedir. Ayrıca İran tarafından

bakıldığında da Türkiye'nin Çin'in ardından ikinci sırada ihracat gerçekleştirdiği ülke olduğu söylenebilir. 2012 yılında zirve yapan rakamlar 2013'te dramatik olarak düşmüştür ve bu düşüş görece devam etmektedir. Verilerdeki bu istisnai oynaklığın sebebi yukarıda da bahsedilen dış İran açısından sıkıntılı olan dış politik döneme denk düşmektedir. İran, Türkiye'den altın karşılığı ticaret uygulaması ile ABD ambargosunu bypass²⁸ etmeye çalışmıştır. Bu meyanda grafiklerden izlenebileceği gibi Türkiye'nin İran'a ithalatı 2012 hariç düzenli bir artış eğilimi takip etmektedir. Ancak İran'a sürekli dış ticaret açığı da verdiği gözden kaçmamaktadır. İran'a hammadde bağımlılığı buna karşılık yeterli düzeyde mamul mal satamaması Türkiye'nin İran ile dış ticaretinde ana sorunlardan biridir. Bu çerçevede Türkiye'nin doğalgaz ve petrol ithalatı rakamlarını incelediğimizde şöyle bir sonuca ulaşmaktayız:

Tablo 4: Türkiye'nin Doğalgaz İthalatı 2005-2012 (milyon Sm³)

Yıl	Rusya	İran	Azerbaycan	Cezayir	Nijerya	Spot LNG	Toplam
2005	17.524	4.248	0	3.786	1.013	0	26.571
2006	19.316	5.594	0	4.132	1.100	79	30.221
2007	22.762	6.054	1.258	4.205	1.396	167	35.842
2008	23.159	4.113	4.580	4.148	1.017	333	37.350
2009	19.473	5.252	4.960	4.487	903	781	35.856
2010	17.576	7.765	4.521	3.906	1.189	3.079	38.036
2011	25.406	8.190	3.806	4.156	1.248	1.069	43.874
2012	26.491	8.215	3.354	4.076	1.322	2.464	45.922

Kaynak: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Doğal Gaz Piyasası Dairesi Başkanlığı, 2013: 23

Tablo 4'ten izlenebileceği gibi İran, Rusya Federasyonu'nun ardından Türkiye'nin ikinci büyük doğalgaz tedarikçisi ülke konumundadır. Fakat iki ülke arasında gaz ticareti politik ve ekonomik düzeylerde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Özellikle, 2004 yılından itibaren dünya piyasalarında gaz ve petrol fiyatlarının yükselmesi Türkiye'nin İran'dan gaz fiyatlarında yeniden bir ayarlama talep etmesine neden olmuştur. Bu konuda taraflar arasında uzlaşmazlık çıkmıştır. Doğalgaz fiyatı konusunda taraflar arasında anlaşma gerçekleşmeyince Türkiye tahkime başvurmuştur (Dünya, 31.01.2012). Türkiye var olan fiyat üzerinden alımın sürdürülebilir

²⁸ Doğalgaz karşılığı altın ticaretinde İran'a ödemeler Halkbank kanalıyla TL cinsinden ve 60 günlük vade ile yapılmış bu durum ekonomik olarak Türkiye'nin ciddi anlamda lehine olmuştur. Bkz: Seda Kırdar, "ABD'nin İran'a Uyguladığı Altın Yaptırımı ve Olası Sonuçları", *Değerlendirme Notu*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Nisan 2013, s. 2).

olmadığını ifade etmektedir (Habertürk, 10.06.2014). Türkiye İran'a doğalgazını batıya aktarma konusunda işbirliği teklifinde de bulunmuştur. Bu çerçevede Türkiye ile İran arasında, doğalgaz alanında işbirliğini geliştirmeyi ve mevcut projeleri yaşama geçirmeyi öngören mutabakat zaptı imzalanmıştır (Ayın Tarihi, 17.11.2008).²⁹

Tablo 5: Türkiye'nin Ham Petrol İthalatı 2010-2012 (x1000 ton)

Ülke	Miktar/yıl		
	2010	2011	2012
İran	7.261	9.287	7.561
Rusya Federasyonu	3.320	2.131	2.113
İrak	2.001	3.071	3.739
Suudi Arabistan	1.953	1.965	2.823
Kazakistan	1.786	1.186	1.414
Libya	-	-	1.019
Nijerya	-	-	397
Suriye	406	255	-
İtalya	110	116	258
Azerbaycan		81	161
Toplam	16.837	18.092	19.485

Kaynak: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Petrol Piyasası Dairesi Başkanlığı, 2013: 14

Ham petrol kaleminde ise İran, Türkiye'nin birinci sıradaki tedarikçisidir. Rafinerilerde işlenen ham petrolün yaklaşık %39'u İran'dan karşılanmaktadır (T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Petrol Piyasası Dairesi Başkanlığı, 2013: 14). Ancak, ABD'nin ekonomik önlemleri sonucunda Türkiye de İran'dan aldığı petrolü azaltmak zorunda kalmıştır (Yurdakul, Milliyet, 29.01.2014). Bu tablodan hareket ettiğimizde yine de enerji talebinde Türkiye'nin yüksek derecede İran'a bağımlı olduğu söylenebilir. Buna binaen Türkiye'nin artan enerji ihtiyacı göz önünde bulundurulduğunda genel enerji güvenliğini ve sorunsuz arz sağlanması için

²⁹ Zapta göre; Türkiye ile İran'ın enerji alanındaki mevcut işbirliğini daha da geliştirilecek ve Türkiye, yatırım yapacağı Güney Pars havzasındaki 22., 23. ve 24. doğalgaz fazlarının işletilmesi hakkını elde edecektir. Buradan çıkarılacak doğalgazın Türkiye'ye ulaştırılması için boru hattı inşa edilecek. İran doğalgazı, Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaştırılacak. Türkmenistan doğal gazının İran üzerinden Türkiye ve Avrupa'ya transferi sağlanacak. Ayrıca, iki taraftan da yılda yaklaşık 35 milyar metreküp doğalgazın transferi öngörülmüştür. Bkz: "Türkiye ile İran doğalgaz için anlaştı", *Yeni Şafak*, 17.11.2008, <http://www.yenisafak.com.tr/ekonomi/turkiye-ile-iran-dogalgaz-icin-anlasti-150884>, (19.01.2015, çevrimiçi).

İran ile boru hatları ile taşımacılık konusunda daha sıkı ortaklık gerçekleştirmesinin evvel emirdeki önemi kavranabilecektir.

Tablo 6: İran'a Altın ihracatı (milyon \$)

Tarih	Miktar
2012 Mart	480
2012 Nisan	1208
2012 Mayıs	1386

Kaynak: Aktaş, 2012: 113

Altın karşılığı doğalgaz ticareti yolu ile İran; Birleşmiş Milletlerin, ABD'nin kısmen İngiltere ve Avrupa Birliği'nin uyguladığı küresel sonuçlu ekonomik önlemleri³⁰ bir nebze de olsa aşabilmekte³¹; Türkiye ise İran'a karşı dış ticaret açığını küçültebilmekteydi. Ancak, İran'ın uranyum

³⁰ ABD, İran'a İslam İnkılabı'ndan bu yana kategorileri genişleyen ölçülerde ekonomik önlemler uygulamaktadır. Önlemleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

- a- *Nükleer ve Konvansiyonel Silah geliştirmeye yönelik olanlar*: Askeri ya da askeri kullanımlı teknolojilerin satışının yasaklanmasına yönelik önlemler.
- b- *Ticaret ve Yatırım ile İlgili olanlar*: İran'a uygulanacak ekonomik önlemlerin temelini İran Yaptırımları Yasası (The Iran Sanctions Act-ISA) olmuştur. Bu yasadan sonra George W. Bush, Barack Obama dönemlerinde yaptırım çeşitleri yenilenmiş ve yaptırım listeleri genişlemiştir.
- c- *Mali konuları içerenler*: İran bankalarının ABD (dolayısıyla küresel) bankacılık sistemi ile ilişkiye geçmesini önleyecek tipte yaptırımlar ve de İran'ın petrol ve doğalgaz satışından elde ettiği gelirleri denetlenebilir hale sokacak önlemler.
- d- *Varlıklara yönelik olanlar*: İran devletinin ya da onunla ilgili olan kişilerin kurumların yurtdışındaki mal varlıklarının dondurulmasına yönelik yaptırımları içermektedir.
- e- *Rafine akaryakıtlara yönelik olanlar*: İran'a rafine edilmiş akaryakıtların yerel veya uluslararası şirketler tarafından satımını yasaklamak amaçlı hukuki önlemleri içermektedir. Ayrıca bu yaptırım türü İran'ın rafineri kapasitesi arttıracak ekipmanların da İran'a satılması ya da tedarikini içermektedir.

İran'a benzer tipte önlemler Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği tarafından da uygulanmaktadır. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nden de İran'a karşı 1696, 1737, 1747, 1803, 1835, 1929, 1984, 2049 sayılı yaptırım kararları çıkmıştır. "The Lengthening List of Iran Sanctions", *Council of Foreign Relations*, 14.10.2013, <http://www.cfr.org/iran/lengthening-list-iran-sanctions/p20258> , (18.06.2015, çevrimiçi); "Embargoes and Sanctions on Iran", *Gov.uk*, <https://www.gov.uk/sanctions-on-iran>, (18.06.2015, çevrimiçi); "Iran Sanctions", U.S. Department of Treasury, <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/pages/iran.aspx>, (18.06.2015, çevrimiçi); Kenneth Katzman, "Iran Sanctions", *Congressional Research Service Report*, 23.10.2014, ss.1-34.

³¹ Başkan Barack Obama İran'a karşı senatonun alacağı yeni önlemleri veto edeceğini de duyurmuştur. Bkz: Kevin Liptak, "Obama to Congress: 'Hold your fire' on Iran sanctions", *CNN International*, 16.01.2015, <http://edition.cnn.com/2015/01/16/politics/obama-press-conference/>, (18.06.2015, çevrimiçi).

zenginleştirme faaliyetlerinden rahatsızlık duyan ABD senatosu 6 Şubat 2013 tarihinden itibaren resmen uygulanmaya başlayan bir dizi yaptırım kararı almıştır. Söz konusu kararlar uyarınca bir ülkenin, İran'dan doğalgaz ve petrol ithalatı ancak, İran'ın yasal mal veya hizmetleri satın almak için kullanabileceği bir hesaba, petrol ve doğalgaz bedelini yatırmasıyla mümkün hale getirilmiştir (US Department of Treasury, 18.06.2015). Yani İran'ın; petrol, doğalgaz ihraç ettiği ülkelerden yalnızca yiyecek, ilaç, tıbbi malzeme ve endüstriyel ürünler alınabilmesine imkân tanınmıştır. Değerli taşlar ve altın bunun dışında tutulmuştur. Bu karar ile altın karşılığı doğalgaz ticareti büyük ölçüde bitmiştir. Bu uygulama sonucunda Türkiye'nin İran'a ihracatı da yarı yarıya düşmüştür. Ayrıca bu alışveriş Türkiye'ye ABD ile Halk bankası konusunda sıkıntı yaşatmıştır (Ozbilgin, Reuters, 06.12.2012; Erol, Millî Gazete, 23.12.2013; Karadeniz; Pamuk, Reuters, 27.01.2014).

İran ile ticaretin diğer önemli kalemleri yatırımlar, alt yapı inşaatları, ihraç taşımacılığı, turistik ilişkiler olmaktadır. Ancak bu ilişkilerin sorunsuz işlediğini söyleyemeyiz. İmam Humeyni havaalanının işletmesi ve İran'ın ikinci GSM operatörü konuları Türkiye-İran ilişkilerinde önemli sorunlar yaratmıştır. İmam Humeyni Uluslararası Havalimanı'nı yapan Tepe-Akfen-Vie (TAV) Havalimanları Holding buranın işletmesini de üstlenmiş olmasına rağmen şirketin İsrail bağlantılı olduğu sebebiyle uçaklara buraya iniş izni verilmemiş, devrim muhafızları havalimanını kapatmıştır. Ardından TAV'ın anlaşması feshedilmiş ve İran işletmeyi kendisi yapmaya başlamış hava alanı uçuşlara açılmıştır (Milliyet, 09.05.2004). Ardından Eylül 2004 yılında çıkarılan yabancı yatırım yasası ile TAV'ın ve Turkcell'in yatırımları sıkıntıya girmiştir. Yasa sonucunda İrancell'de Turkcell'in payı %70'ten %49'a indirilmiş (BBC Turkish, 14.01.2005), izleyen süreçte operatör lisansı Güney Afrikalı bir şirkete verilmiştir (Hürriyet, 12.09.2005). Türkiye'nin büyük çaplı özel sektör yatırımları geriye dönük işletilen bu yasayla³² ortadan kalkmıştır. Ancak bu yaşanan sorunlar yatırımları kesmemiştir, yasanın çıkmasının hemen ertesinde Türkiye'den 500 kişilik işadamları heyeti dönemin devlet bakanı Kürşad Tüzmen ile İran'a gitmiştir (Zaman, 01.10.2004). Ayrıca, her iki devlet makamlarından yapılan karşılıklı açıklamalar ile sorun yatıştırılmıştır (Hürriyet, 26.05.2005; Yenişafak, 21.11.2008). Çünkü Türkiye de İran da siyasi ve ekonomik ilişkilerin bozulmasını arzu etmemekteydi.

İhracat tabanlı ve transit amaçlı taşımacılık Türkiye-İran arasındaki diğer önemli ticari kalemlerden sayılabilir. Yıllık olarak ortalama toplam

---

³² Yasa uyarınca İran'da telekomünikasyon, posta, havalimanı alanlarında faaliyet gösteren şirketlerin yabancı payının %49'un üzerinde olduğu hallerde yabancı şirketlerle anlaşma yapılmadan evvel meclis onayı alınması zorunluluğu getirilmiştir. Bkz: İran'da Turkcell ve TAV'a karşı Yasa", *Milliyet*, 23.09.2004.

130 bin adet araç karşılıklı seyahat etmektedir.³³ Türkiye'nin İran ile yaşadığı bir diğer sorun taşımacılık alanında İran'ın Türk turlarına uyguladığı akaryakıt fiyat farkı nedeniyle ortaya çıkmıştır. Esasen Türkiye bu konuyu zaman zaman gündeme getirmiştir (Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği, 07.03.2014). İran'ı fiyatları düşürmesi konusunda ikna edemeyen Türkiye, İran turlarına 01 Ekim 2014 tarihinden itibaren İran'ın Türk turlarına uyguladığı tarifenin aynısını uygulamaya başlamıştır (Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Karayolu Düzenleme Genel Müdürlüğü, 20.08.2014). Ayrıca Türkiye, Orta Asya'ya ulaşmak için Gürcistan-Azerbaycan-Hazar feribot geçişli Türkmenistan rotasının fizibilite çalışmalarına girişmiştir (Yücel, Dünya, 16.10.2014). Taraflar arasındaki söz konusu meseleler yapılan görüşmeler neticesinde 15 Ocak 2015 tarihinde çözüme kavuşmuştur (Anadolu Ajansı, 15.01.2015).

İran Türkiye ilişkilerinde turizmin son 15 yılda, önemli alanlardan bir haline geldiği ifade edilebilir. Turizm hacminin büyümesinde taraflar arasında Nisan 2004'te imzalanan turizm işbirliğini geliştirme anlaşmasının payı büyüktür.³⁴ Türkiye'nin Ortadoğu'dan turist çekme politikasında İran'dan gelen turistler birinci sıradadır. Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği'nin (TÜRSAB) verilerine göre Türkiye'yi en fazla ziyaret edenlerin milliyetlerine göre sıralamada İran uyruklular açık ara önde gözükmektedir (TÜRSAB, 22.01.2015; 18.06.2015). Suriye'de meydana gelen gelişmeler sonucunda 2012 yılından itibaren İranlı turist sayısında düşme yaşanmış 2014 yılında yeniden bir buçuk milyon rakamı tekrar aşılmıştır (TÜRSAB, 22.01.2015; 18.06.2015). Turistik ilişkilerin artması şüphesiz iki ülke arasında kültürel yakınlaşmayı da beraberinde getirmektedir ki bu yakınlaşma orta uzun vadede her iki ülke halkının birbirini daha iyi tanıması ve halklar arasında önyargıların aşabilmesi de demektir.

Taraflar arası bütün ekonomik ilişkilerin büyütülmesi ve ticari potansiyelin değerlendirilmesi Türkiye'nin İran'a yönelik dış ticaret hedeflerinden birisi olmuştur. Taraflar arası ticarete yerel para birimlerinin takasta kullanımı 2009 yılında Türkiye tarafından İran'a teklif edilmiştir (Milliyet, 28.10.2009). Hatta bu çerçevede Türk parasının kıymetini koruma kanunda yapılan değişiklik ile bu şekilde ticaretin önü açılmıştır (DEİK, 18.06.2015). Fakat bu değişiklikten sonra İran ile ticarete yerel para kullanımında beklenen sonuca ulaşamamıştır. Konu ile ilgili olarak Türkiye 2014 yılında tekrar aynı öneriyi gündeme getirmiştir (Yeniçağ, 01.01.2015).

³³ Nesli Öztürk, Türkiye-İran İş Forumu, İzmir Ticaret Odası, t.y., s.9-10

³⁴ Bu mutabakat zaptı 2014 yılında tekrar uzatılmıştır. Metinler için bkz: <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0886.pdf>; <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140709-1-1.pdf>; <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140709-1.htm>, (18.06.2015, çevrimiçi).

Ocak 2015'te ise İran Merkez Bankası başkanı, ABD'nin ekonomik önlemlerine karşı İran ticari ilişkilerinde dolar kullanımını büyük ölçüde ortadan kaldırmak istediklerini, Türkiye ile ticarete de İran Riyali - Türk Lirası kullanmayı ve bu çerçevede anlaşmalar yapmayı hedeflediklerini açıklamıştır (Tasnim News Agency, 26.01.2015).

Özetle, komşuluk, Türkiye'nin doğalgaz ve petrol talebinin artması, her iki ülkenin nüfus potansiyeli, her iki ülkenin birbirinin transit geçiş yolu olması, kültürel yakınlıklar Türkiye ile İran'ı önemli ticari partnerler konumuna getirmektedir. Ancak, iki ülkenin potansiyeli düşünüldüğünde taraflar arasında ilişkinin düşük olduğu dahi savunulabilir. Yaklaşık 145 milyon insanın yaşadığı bir alanda ve dünya genelinde ekonomik bütünleşmelerin önem kazandığı bir dönemde halen iki komşu ülke arasındaki ilişkilerin tercihli ticaret anlaşmasının ötesine geçememesi düşündürücüdür.

SONUÇ

Yüksek derecede rekabetin ve işbirliğinin, politik katmanda, Türkiye-İran ilişkilerinin özü olduğu ifade edilebilir. Türkiye ve İran işbirliğinin uzun erimli olarak geliştirilmesi taraflar açısından önem arz etmektedir. İran Türkiye ilişkilerinin güçlü ve zayıf yanlarını özetleyecek olursak:

Bölgesel bağlamda rekabet 1990'lı yıllarda Orta Asya ve Kafkasya'da gerçekleşmiştir. "Arap Baharı" sonrasında ise Suriye-Irak hattında yaşanmaktadır. Bölgesel politik rekabet ortak ilişkilerin önünde engel oluşturabilmektedir. Taraflar ortak projeler yerine kendileri proje geliştirmeye çalıştıkça bölgelerinde daha güçlü devletler bu iki devletin ekonomik-siyasi faaliyetlerini daha kolaylıkla minimize edebilmekte ya da taraflardan birini kendi projesine dâhil ederek her iki ülke arasındaki rekabeti derinleştirebilmektedir. Ayrıca, iki ülkenin Suriye ve Irak üzerindeki rekabeti içsel ve dışsal aktörler tarafından bölgenin daha da parçalanmasının yolunu açmaktadır. Bu parçalanma ve bölgesel dengesizliğin her iki ülke açısından da kötü bir durum yarattığı aşikârdır ve Ortadoğu'da bölge dışı ülkelerin ve devlet dışı aktörlerin daha fazla rol oynamasına neden olmaktadır. Bu meyanda da Suriye-Irak hattı merkezli parçalanma, etnik ve mezhepsel çatışma eğiliminin çevreye yayılma riski her iki ülke için kaotik bir ortam yaratmaktadır. Ek olarak, oluşan ve süregelen parçalanmışlık vasıtasıyla İsrail'in minimum maliyet ile bölgede gücünü perçinlediği de bir diğer konudur. Ezcümle, Ortadoğu'nun içten içe atomizasyona uğraması bölgeyi terörize etmekte, şiddet sarmalına sokmakta, insani dramlara sürüklemekte ve de Türkiye bu bağlamda büyük maliyete

katlanmaktadır. Bunların yanında söz konusu sorunların orta-uzun vadede Türkiye ve İran'ın güvenliğini bozma potansiyelinin yüksek olduğu ifade edilebilir.

Aynı zamanda tarihi süreç göstermektedir ki İran ve Türkiye siyasi ve ekonomik ikballeri birbirine bağlı devletler olmuşlardır. Bu yargıyı, jeopolitik nedenler de desteklemektedir. Çünkü İran ve Türkiye'nin doğal kaynaklar ve ulaşım ağlarını birleştirmeleri iki ülkenin politik ve ekonomik güç kapasitelerini artırmaları ve uluslararası alanda daha otonom davranmalarını sağlayacağı da gerçektir. Özellikle her iki devletin paylaştıkları coğrafi bölge göz önüne alındığında dışsal aktörlere karşı otonominin önemi kavranabilecektir.

Ekonomik düzlemdeyse Türkiye ve İran ilişkilerinin işbirliği yönünün kuvvetli olduğu söylenebilir. Lakin birbirine komşu ve yüksek potansiyele sahip iki devletin ticari hacimleri halen olması gereken düzeyde değildir. Bunların yanında iki devlet arası ticari ilişkilerin İran açısından başka bir önemi olduğu da belirtilmelidir. 1981-2014 ticaret verileri incelendiğinde; İran'ın politik ve ekonomik anlamda sıkıntılı olduğu veya dış politik bağlamda yüksek baskıya maruz kaldığı dönemlerde (İran-İrak savaşı, nükleer program, uranyum zenginleştirme faaliyetleri gibi) Türkiye ile ticareti artırmak suretiyle ekonomik darboğazdan kurtulmaya çalıştığı sonucu çıkartılabilmektedir. Ticari ilişkilerin iç ve dış politik etkenlerden mümkün mertebe bağımsız hale getirilmesi iki komşu devlet açısından önemlidir.

Öz olarak bölgesel çekişmeler ve güvensizliklerin aşılarda önce ekonomik ilişkilerin ardından siyasi ilişkilerin daha sıkı hale getirilmesi iki ülkenin ve özellikle Ortadoğu'nun güvenliği açısından önemli gözükmektedir. Bölgelerinin gerçek anlamda devlet geleneğine sahip iki gücü Türkiye ve İran arasındaki işbirliği Ortadoğu'da istikrarın ve barışın anahtarı olabilecektir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Kitap Bölümü

- Akdevelioğlu, Atay; Kürkçüoğlu, Ömer (2003), "Ortadoğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, içinde, ss. 194-213; 357-369; 615-651;784-807, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akdevelioğlu, Atay; Kürkçüoğlu, Ömer (2003), "İran ile İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001*, içinde, ss.152-157;579-586, İletişim yayınları, İstanbul.

- Asghari, Afshin Matin (2012), “The Pahlavi Era Iranian Modernity in Global Context” (ed.) Touraj Daryaei, *The Oxford Handbook of Iranian History*, içinde ss. 346-364, Oxford University Press, New York.
- Aydın, Mustafa (2003) “Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001*, içinde, ss.366-439, İletişim yayınları, İstanbul.
- Djalili, Mohammed Reza; Kellner, Thierry (2013), *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- İzzeti, İzzetullah (2005) *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Sarıkcıoğlu, Melike (2013), *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal (2007), *Ortadoğu’da Soğuk Savaş ve Emperyalizm*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Yeşilyurt, Nuri (2013), “Ortadoğu’yla İlişkiler” Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012*, içinde, ss.401-462, İletişim yayınları, İstanbul.

Makale

- Akdevelioğlu, Atay (Yaz 2004) “İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2, ss.129-160.
- Ataman, Muhittin (2003/2), “Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış”, *Bilgi*, Cilt 7, ss.49-64.
- Bagdonas, Özlem Demirtaş (Winter 2012), “A Shift of Axis in Turkish Foreign Policy or A Marketing Strategy? Turkey’s Uses of Its ‘Uniqueness’ vis-à-vis the West/Europe”, *Turkish Journal of Politics*, Vol. 3 No. 2, ss.111-132.
- Calabrese, John (May 1998), “Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 25, No. 1, ss.75-94.
- Çetinsaya, Gökhan (September 2003), “ Friends and Natural Enemies:The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations”, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 7, No. 3, ss.116-132.
- Erkan, Süleyman (2010), “The Invasion Of Iran by The Allies During World War II”, *Codrul Cosminului*”, XVI, 2010, ss.109-132.
- Erkmen, Serhat (Kış 2002), “Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası”, *Avrasya Dosyası: Jeopolitik Özel*, Cilt: 8, Sayı: 4, ss.160-188.
- Ertem, Barış (Spring 2010), “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, *The Journal of International Social Research*, Vol. 3, No. 11, ss.252-273.
- Guzansky, Yoel; Lindenstrauss, Gallia (April 2013), “The Emergence of the Sunni Axis in the Middle East”, *Strategic Assessment*, Volume 16, No. 1, ss.37-48.

- Kardaş, Şaban (2011), “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 2, ss.19-42.
- Kıbaroğlu, Mustafa (Güz 2013), “İran’ın Nükleer Programı ve Türkiye”, *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 9, ss.1-8.
- Kuloğlu, Armağan (Aralık 2009), “Türkiye-Suriye-İran-İrak Dörtgeninde Gelişmeler”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 12, ss.87-92.
- Mc Curdy, Daphne (2008), “Turkish-Iranian Relations: When Opposites Attract” *Turkish Policy Quarterly*, Vol 7, No. 2, ss.87-106.
- Nassibu, Nasib (t.y.), “Azerbaijan-Iranian Relations: Past And Present”, *Journal of Azerbaijani Studies*, ss.3-23, <http://dspace.khazar.org/jspui/bitstream/123456789/172/3/N.%20Nasibli.pdf>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- Öniş, Ziya (2011), “Multiple Faces of the “New” Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No.1, ss.47-65.
- Palabıyık, Mustafa Serdar (Temmuz 2010), “Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, No.3, ss.147-179.
- Robins, Philip (1993), “Between Sentiment and Self-Interest: Turkey’s Policy Toward Azerbaijan and the Central Asian States”, *Middle East Journal*, Vol. 47, No. 4, ss.593-610.
- Sinkaya, Bayram (Haziran 2010) “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu Ve Uranyum Takası Mutabakatı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, ss.66-78.
- Sinkaya, Bayram (Nisan 2012), “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Dış Politikası”, *Seta Analiz*, Sayı 53,ss.4-37.
- Sinkaya, Bayram (2005), “Iran and Turkey Geopolitical Competititon Over Central Asia and Caucasus 1989-2001”, *Avrasya Etüdleri*, Yıl:12, Sayı:27-28, ss.1-16 .
- Yavuz, Ezgi; Tabibi, Baharak (September 2014), “Questioning the Paradoxes of “Other” Modernities: Uncovering Architecture in the Political Agenda of Iran and Turkey 1920-1940”, *International Journal of Social Science and Humanity*, Vol. 4, No. 5, ss.405-409.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal (2011), “Bağdat Paktı (1955-1959)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:6, ss.85-100.
- Yeşiltaş, Murat; Balcı, Ali (Kış 2011), “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Bilgi*, Sayı 23, ss.9-34.

Tez

- Nerwiy, Hawar Khalil Taher (2012), *The Republic of Kurdistan 1946*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universiteit Leiden.

Ansiklopedi

“Anglo-Russian Convention of 1907” maddesi, *Encyclopaedia Iranica*, Vol. II, Fasc. 1, ss.68-70.

Gazete Haber ve Makaleleri

- Aydemir, Bülent (30.07.2004), “PKK’ya Karşı İşbirliği”, *Sabah*.
- Çakırözer, Utku (11.01.2005), “İran, Türkiye-ABD Gündeminde”, *Milliyet*.
- Çubukçu, Mete , “Türkiye / İran: Tarihsel rekabette kritik hamle”, *Perspective*, Sayı 1, s. 39, http://tr.boell.org/sites/default/files/downloads/mete_cubukcu_1.sayi_tr.pdf, (18.06.2015, çevrimiçi).
- Demirtaş, Serkan (14.03.1997), “PKK’lilerin Silahları İran’da”, *Cumhuriyet*.
- Diba, Bahman Aghai (05.07.2014), “Caspian Economic Cooperation Organization”, *Payvand Iran News*, <http://www.payvand.com/news/14/may/1042.html>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- Erol, Mehmet Seyfettin (23.12.2013), “Türk-Amerikan ilişkilerinde “Halkbank faktörü””, Milli Gazete,
- İdiz, Semih (19.02.2013) “Turkey-Iran Ties Strained by Iraq, Syria”, *Al-Monitor*, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2013/02/turkey-iran-tensions-rise-syria.html>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- Gürcanlı, Zeynep (13.10.2014), “Cumhurbaşkanı Erdoğan açıkladı: 'Kırmızı Kitap' masada”, *Hürriyet*.
- Karadeniz, Tulay; Ozbilgin, Ozge (06.12.2012), “U.S. presses Turkey to cut more Iranian oil imports”, *Reuters*, <http://www.reuters.com/article/2012/06/12/us-usa-iran-sanctions-turkey-idUSBRE85B13L20120612>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- Karadeniz, Tulay; Pamuk, Humeyra (27.01.2014), “Turkey's Halkbank seen continuing to handle Iran oil payments - U.S.”, *Reuters*, <http://www.reuters.com/article/2014/01/27/turkey-iran-halkbank-idUSL5N0L11FY20140127>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- Liptak, Kevin (16.01.2015), “Obama to Congress: 'Hold your fire' on Iran sanctions”, *CNN International*, <http://edition.cnn.com/2015/01/16/politics/obama-press-conference/>, (21.01.2015, çevrimiçi).
- Parisa Hafezi (28.10.2014), “Iran accuses Turkey of prolonging civil war in Syria”, *Reuters*, <http://www.reuters.com/article/2014/10/28/us-mideast-crisis-iran-idUSKBN0IH1B120141028>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- Yurdakul, Mithat (29.01.2014), “İran petrolü gitti Irak petrolü geldi”, *Milliyet*.
- Togay, Muharrem Feyzi (13.07.1937), “Şark Misakı”, *Cumhuriyet*.
- Vatanka, Alex (29.05.2012), “The Iran-Syria-Turkey Triangle”, Public Broadcasting Service, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/tehranbureau/2012/05/analysis-the-iran-syria-turkey-triangle.html>, (18.06.2015, çevrimiçi).

- Yücel, Aysel (16.10.2014), Nakliyeciler İran'ı By-pass Edecek”, *Dünya*, <http://www.dunya.com/nakliyeciler-irani-by-pass-edecek-241710h.htm>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Ercan Dolapçı: İran ve Türkiye el ele verse bölgeye barış gelir”, *ABNA*, 25.11.2014, <http://tr.abna24.com/service/iran/archive/2014/11/25/653953/story.html>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Davutoğlu: Füzesavar sistemi İran ve Rusya aleyhinde kullanılmayacak”, *Iran Turkish Radio*, 17.11.2011, <http://turkish.irib.ir/haberler/turkiye/item/252486-davuto%C4%9Flu-f%C3%BCzesavar-sistemi-iran-ve-rusya-aleyhinde-kullan%C4%B1lmayacak>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Turkey radar data not shared with Israel”, *Presstv*, <http://edition.presstv.ir/detail/227269.html>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Erdoğan: İran'ın mezhebî taassubu bölgede sıkıntı oluşturuyor”, *Cihan Haber Ajansı*, 31.10.2014, http://www.cihan.com.tr/news/Erdogan-Iran-in-mezhebi-taassubu-bolgede-sikinti-olusturuyor_3088-CHMTU3MzA4OC80, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Chemical weapons sent from Turkey to Syria: Former Turkish provincial official”, *Presstv*, 05.09.2013, <http://www.presstv.ir/detail/2013/09/05/322140/chemical-arms-sent-from-turkey-to-syria/>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Türkiye'de yeni milli güvenlik siyaset belgesi kabul edildi”, *Iran Turkish Radio*, 28.10.2010, <http://turkish.irib.ir/haberler/turkiye/item/240868-t%C3%BCrkiyede-yeni-milli-g%C3%BCvenlik-siyaset-belgesi-kabul-edildi>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “MGSB Değişiyor, "Tehditler"de AKP'nin Öncelikleri Gündemde”, *Bianet*, 23.08.2010, <http://bianet.org/bianet/siyaset/124331-mgsb-degisiyor-tehditler-de-akp-nin-ocelikleri-gundemde>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “İran'ın 'Turkcell Kararı'nın gerisinde ne var?”, *BBC Turkish*, 14.01.2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/02/printable/050214_iranturkcell.shtml, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “İran, İrancell'de Turkcell yerine Afrikalı MTN'yi seçti”, *Hürriyet*, 12.09.2005.
- “Iran envoy calls on Turkey to change stance on Syria”, *BBC Monitoring Middle East – Political*, 14.10.2014.
- “Iran, Turkey can have constructive relations despite disagreements”, *BBC Monitoring Middle East – Political*, 26.10.2014.
- “Turkcell ve TAV'la ilgili anlaşma üç hafta içinde İran Meclisi'nde”, *Zaman*, 01.10.2004.
- “Türkiye ve İran akaryakıt fiyat farkında anlaştı”, *Anadolu Ajansı*, 15.01.2015, <http://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/450401--turkiye-ve-iran-akaryakit-fiyat-farkinda-mutabakata-vardi>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Dollar Elimination from Iran's Trade to Immunize Economy against Sanctions: MP”, *Tasnim News Agency*, 26.01.2015, <http://www.tasnimnews.com/English/Home/Single/633372>, (18.06.2015, çevrimiçi).

- “İran- Rusya ve İngiltere İttifakı Tasdik için Meclise Verildi”, *Cumhuriyet*, 23.12.1941
- “Rusya İran’da Karışıklık Çıkarmak İçin Çalışıyor”, *Cumhuriyet*, 25.11.1952.
- “Rusya İran Kızıklarına Silah ve Cephane Veriyor”, *Cumhuriyet*, 17.12.1951.
- “Rafsanjani: Turkcell ve TAV’da hata yaptık”, *Hürriyet*, 26.05.2005.
- “İran İngiliz Rus Şartlarını Kabul Etti”, *Cumhuriyet*, 10.09.1941.
- “İran’da İhtilal Hareketi”, *Cumhuriyet*, 15.09.1941.
- “İran Parlamentosunda Münakaşalar Olmuş”, *Cumhuriyet*, 28.12.1941.
- “İran Rusya İngiltere İttifakı İmzalandı”, *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1942.
- “İran’da Muhtar Bir Kürd Cumhuriyeti Kuruldu”, *Cumhuriyet*, 16.03.1946.
- “Kürdistan Cumhuriyeti Davasının İyçyüzü Anlaşıldı”, *Cumhuriyet*, 04.04.1946.
- “Azerbaycan Kızıklarının Mağlubiyeti”, *Cumhuriyet*, 13.12.1946
- “İran Rus Dostluğu Artıyor”, *Cumhuriyet*, 24.09.1951
- “Türk-İran Sınırına Güvence”, *Milliyet*, 29.11.1984.
- “İran’ı Bu Kez İranlılar Vurdu”, *Milliyet*, 20.06.1988
- “Elçibey’den İranlı Azerilere Mesaj”, *Cumhuriyet*, 06.06.1992.
- “Ankara’da Türkiye-İran Terör Zirvesi”, *Cumhuriyet*, 14.06.1994.
- “İran Havalimanı İşletmesini Geri Aldı”, *Milliyet*, 09.05.2004.
- “İran’da Turkcell ve TAV’a karşı Yasa”, *Milliyet*, 23.09.2004.
- “İran: ABD PJAK’ı destekliyor”, *Ntv*, 07.09.2007,
<http://arsiv.ntv.com.tr/news/419285.asp>, (18.06.2015, çevrimiçi)
- “İran’la ticarete Riyal geliyor”, *Milliyet*, 28.10.2009.
- “Türkiye’yi vururuz”, *Fars Haber Ajansı*, 28.11.2011,
<http://turkish.farsnews.com/printable.aspx?nn=9007275185>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Iran threatens NATO bases in Turkey”, *CBS*, 26.11.2011,
<http://www.cbc.ca/news/world/iran-threatens-nato-bases-in-turkey-1.1050598>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Türkiye, İran doğalgazı için tahkime gitti”, *Dünya*, 31.01.2012,
<http://www.dunya.com/turkiye-iran-dogalgazi-icin-tahkime-gitti-144730h.htm>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Arınç’ta İran’a Suriye Eleştirisi”, *Iran Briefing*, 05.02.2012,
<http://turkish.iranbriefing.net/arinctan-irana-suriye-elestirisi/>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “İran’dan Kürecik Tehdidi”, *Habertürk*, 02.07.2012,
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/755670-irandan-kurecik-tehditi>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Türkiye ile İran anlaşamadı”, *Habertürk*, 10.06.2014,
<http://ekonomi.haberturk.com/enerji/haber/956413-turkiye-ile-iran-anlasamadi>, (18.06.2015, çevrimiçi).

“Türk-İran ticaretinde yeni dönem”, *Yeniçağ*, 01.01.2015.

“Erdoğan: 'İran Yemen'deki Güçlerini Çekmeli’”, *BBC Türkçe*, 26.03.2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150326_erdogan_yemen, (18.06.2015, çevrimiçi).

“Türk Firmalarına Karşı Kırmızı Çizgimiz Yok”, *Yeni Şafak*, 21.11.2008, <http://www.yenisafak.com.tr/politika/turk-firmalarina-karsi-kirmizi-cizgimiz-yok-151487>, (18.06.2015, çevrimiçi).

“Türkiye ile İran Doğalgaz İçin Anlaştı”, *Yeni Şafak*, 17.11.2008, <http://www.yenisafak.com.tr/ekonomi/turkiye-ile-iran-dogalgaz-icin-anlasti-150884>, (18.06.2015, çevrimiçi).

Sempozyum Bildirisi

Karacasulu, Nilüfer (2010), Türk Dış Politikasında İran”, (ed.) Osman B. Dinçer vd., IV. Yeni Dönemde Türk Dış Politikası: Uluslararası Türk Dış Politikası Sempozyumu Bildirileri, USAK Yayınları, Ankara, ss.203-219.

Rapor, Resmi Belge

Ayın Tarihi, 17.09.1992.

Ayın Tarihi, 18.10.1993.

Ayın Tarihi, 12.08.1996.

Ayın Tarihi, 11.12.2001

Ayın Tarihi, 17.11.2008.

Bacık, Gökhan (30.07.2012), “Iraq After the U.S. Withdrawal: Al Maliki against Turkey”, *German Marshall Fund Of the United States*, Analysis, ss.1-4, <http://www.gmfus.org/file/2549/download>, (18.06.2015, çevrimiçi).

Foundation for Defense of Democracies, Türkiye’de Terörizmin Finansmanı:

Giderek Artan Bir Endişe,

http://www.defenddemocracy.org/content/uploads/documents/Turkish_Report_site.pdf, (18.06.2015, çevrimiçi).

Iran Trade Report, *IMF*, [http:// data.imf.org/regular.aspx?key=61013712](http://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712), (18.06.2015, çevrimiçi).

Katzman, Kenneth (23.10.2014), Iran Sanctions, *Congressional Research Service Report*.

Kırdar, Seda (Nisan 2013), “ABD’nin İran’a Uyguladığı Altın Yaptırımı ve Olası Sonuçları”, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, Değerlendirme Notu, ss.1-3. http://www.tepav.org.tr/upload/files/1365166675-6.ABD_nin_Iran_a_Uyguladigi_Altin_Yaptirimi_ve_Olasi_SonucLari.pdf, (18.06.2015, çevrimiçi).

Larrabee, F. Stephen; Nader, Alireza Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East, Rand Corporation, 2013.

- “An overview of O.F.A.C. Regulations involving Sanctions against Iran”, *US Department of Treasury*, <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/iran.pdf>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Brief History”, *Economic Cooperation Organization*, <http://www.ecosecretariat.org/in2.htm>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-ismirligi-teskilati-_eit_.tr.mfa, (15.01.2015, çevrimiçi).
- “Embargoes and Sanctions on Iran”, *Gov.uk*, <https://www.gov.uk/sanctions-on-iran>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Iran Sanctions”, *U.S. Department of Treasury*, 13.01.2015, <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/pages/iran.aspx>, (18.06.2015, çevrimiçi)
- “İki Ülke Arasındaki Anlaşma ve Protokoller”, *T.C. Ekonomi Bakanlığı*, <http://www.ekonomi.gov.tr> (18.06.2015, çevrimiçi); <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/11/20141104-2-1.pdf>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “İran ile Ticarete Yerel Para Birimlerinin Kullanımı”, *Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu*, http://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/1533/%C4%B0ran_ile_Ticarete_Yerel_Para_Birimlerinin_Kullan%C4%B1m%C4%B1.html, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “İran plakalı taşıtların ülkemize ve ülkemiz üzerinden yapacakları taşımalardan alınacak ücretler”, *Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Karayolu Düzenleme Genel Müdürlüğü*, 20.08.2014, http://www.igmd.org/files.php?force&file=resim/haber_uyuru/iran_plakali_tasit_877008878.pdf, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “The Lengthening List of Iran Sanctions”, *Council of Foreign Relations*, 14.10.2013, <http://www.cfr.org/iran/lengthening-list-iran-sanctions/p20258>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- “Türkiye - İran İş Konseyi”, *Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu*, http://www.deik.org.tr/Konsey/112/T%C3%BCrkiye_%C4%B0ran.html, (18.06.2015, çevrimiçi).
- http://www.mfa.gov.tr/28-temmuz-2004---disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-haftalik-olagan-basin-toplantisi.tr.mfa, (18.06.2015, çevrimiçi).
- <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0886.pdf>;
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140709-1-1.pdf>;
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140709-1.htm>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- PJAK Deklarasyonu İngilizce sayfa; http://pjak.eu/en/?page_id=68, Farsça sayfa; <http://www.pjak.eu/files/Esasnamey-PJAK-Kongrey-4.pdf> (09.01.2015, çevrimiçi).

- Resolution 1929 (2010), http://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1929-2010.pdf, (18.06.2015, çevrimiçi).
- Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu, **T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Doğal Gaz Piyasası Dairesi Başkanlığı**, Ankara, 2013.
- Petrol Piyasası Sektör Raporu, **T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Petrol Piyasası Dairesi Başkanlığı**, Ankara, 2013.
- Türkiye, İran ve Pakistan Tarafından İmzalanan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı ile İlgili İzmir Andlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu, 27.03.1978.
http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c006/mm__05006156ss0094.pdf, (18.06.2015, çevrimiçi).
- İran Turizm Pazarı Raporu, **TÜRSAB**, Şubat 2010.
- Milliyetlerine Göre Gelen Yabancı Turistler, **TÜRSAB**, 2011-2013; 2012-2014 Raporu.
- Washington Institute for Near East Policy, Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington, **Policy Notes**, No.3, January 2011.

Veri

- <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries/IR?display=graph>, (19.01.2015, çevrimiçi).
- <http://www.mfa.gov.tr> (18.06.2015, çevrimiçi).
- <http://www.tuik.gov.tr>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- TÜİK, Türkiye'nin Ülkelere Göre Dış Ticareti:616-İran, 19.01.2015, <http://www.tuik.gov.tr>, (19.01.2015, çevrimiçi).

Diğer

- Aktaş, Alaattin (Haziran 2012), “Altın ihracatı ve İran”, **Ekonomik Forum**, ss.113-117, <http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2012/06/113-117.pdf>, (18.05.2015, çevrimiçi).
- Keskin, Arif (27.11.2007), “PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı”, http://azr.baybak.com/il_2007_say_1578.azr, (18.06.2015, çevrimiçi).
- Kültürel Yapılanma Grubu, “Evren'in Radyo-Televizyon Konuşması”, **Yorumsuz** – 12 Eylül Belgeleri, t.y., y.y., s.26, <http://www.farukarslan.com/wp-content/uploads/2012/01/evren-80-12eylul.pdf>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- Öztürk, Nesli, Türkiye-İran İş Forumu, İzmir Ticaret Odası, t.y., <http://www.izto.org.tr/portals/0/t%C3%9Crk%C4%B0ye-%C4%B0ran%20%C4%B0C5%9E%20forumu.pdf>, (18.06.2015, çevrimiçi).
- Rubin, Barry (03.01.2012), Sunni Versus Shia: The Middle East's New Strategic Conflict, **The Rubin Report**, <http://rubinreports.blogspot.com>.

tr/2011/12/sunni-versus-shia-middle-easts-new.html, (18.06.2015, çevrimiçi).

“İran İle Akaryakıt Fiyat Farkı Sorunu Nisan’da Çözümüne Kavuşacak”, *Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği*, 07.03.2014, <http://www.utikad.org.tr/haberler/?id=12007>, (18.06.2015, çevrimiçi).

“Sorularla Dış Politika”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/sorular.tr.mfa>, (18.06.2015, çevrimiçi).